הלכה וביקורת בדרום צרפת: ר׳ דוד בן שאול על הלכות יין נסך

מאת

פנחס רוט

ייחודה של דרום צרפת בתולדות ההלכה בימי הביניים בהיותה מקום מפגש בין תרבויות הלכתיות מאזורים גאוגרפיים שונים. קשה למצוא מרכז הלכתי נוסף אשר עמד בקשר ישיר עם רבנו תם ועם הרמב״ם גם יחד כפי שעשו חכמי לוניל והסביבה.[1] החשיפה לזרמי מחשבה ופסיקה שונים ומנוגדים העמידה אתגר לפני פוסקי ההלכה בדרום צרפת: כיצד לנווט בין הדעות השונות שמקורן מחוץ לאזור התרבות שלהם ולקבוע הלכה שתתאים לקהילה המקומית?

במאמר זה אני מבקש לבחון בעיה זו מתוך עיון באיגרת הלכתית של ר׳ דוד בן שאול, בן המחצית הראשונה של המאה השלוש עשרה. האיגרת, המוקדשת להלכות יין נסך, ושלא פורסמה עד היום במלואה, שופכת אור על תפיסתו ההלכתית של ר׳ דוד בן שאול ועל זהותם ההלכתית של יהודי האזור. באיגרתו יצא ר׳ דוד חוצץ נגד כמה דעות הלכתיות שקנו שביתה בדרום צרפת בימיו.

שמו של ר׳ דוד בן שאול נודע לדורות בעיקר בזכות ה׳פולמוס׳ נגד הפילוסופיה של הרמב״ם סביב שנת 1230. בפולמוס זה פעל ר׳ דוד בתור תלמידו ועוזרו של ר׳ שלמה בן אברהם מן ההר. מוצאו של ר׳ שלמה היה בברצלונה, אך הוא פעל בעיר מונפליה.[2] במוקד הפולמוס ניצבה עמדת הרמב״ם בנושא העולם הבא, והצטרפו אליה נושאים נוספים, כגון אי הגשמת האל וטעמי המצוות

* תודתי לקרן הזיכרון לתרבות יהודית ולמרכז הבין-לאומי למחשבת ישראל על שם גולדשטיין-גורן על תמיכתם. יסודו של המאמר בעבודה שכתבתי בהדרכתו של פרופ׳ שמחה עמנואל. ראו: פ׳ רוט, ׳חכמי פרובנס המאוחרים: הלכה ופוסקי הלכה בדרום צרפת 1215–1348׳, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע״ב. זאת הזדמנות להודות למורי פרופ׳ עמנואל על הדרכתו ותמיכתו המסורה לאורך שנים.

1 למעט אולי את שמואל בן עלי, שהתכתב עם הרמב״ם ועם תלמידי רבנו תם. ראו: ש׳ עמנואל, ׳תשובת רב שמואל בן עלי גאון בגדאד לחכמי צרפת׳, תרביץ, סו (תשנ״ז), עמ׳ 93–100.

2 ראו: B. Septimus, ‘Piety and Power in Thirteenth-Century Catalonia’, I. Twersky (ed.), *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, I, Cambridge, MA 1979, p. 210; י׳ תא־שמע, ׳חסידות אשכנז בספרד: רבנו יונה גירונדי – האיש ופועלו׳, הנ״ל, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ב: ספרד, ירושלים תשס״ד, עמ׳ 111, הערה 5.

כפי שאלה באים לידי ביטוי ב'מורה הנבוכים'.[3] במהלך הפולמוס פנה ר' שלמה, באמצעות תלמידו ר' יונה מגירונה, אל החכמים בצפון צרפת כדי לגייס את תמיכתם בעמדתו.[4] במקביל פנה ר' דוד בן שאול אל ר' שמואל הסרדי ואל הרמב"ן.[5]

אף שחלקו בפולמוס הרמב"ם הוא שהקנה לר' שלמה מן ההר את מקומו בספרי ההיסטוריה, עיקר עיסוקו היה בפרשנות התלמוד ובפסיקת הלכה.[6] כך גם תלמידו, ר' דוד בן שאול, אשר עדויות על חידושיו לתלמוד עולות ממקורות שונים.[7] על רקע זה יש לראות את כתיבת האיגרת ההלכתית העומדת לפנינו.

3 על פולמוס הרמב"ם השני ראו: D. J. Silver, *Maimonidean Criticism and the Maimonidean Controversy 1180-1240*, Leiden 1965; י' שצמילר, 'לתמונת המחלוקת הראשונה על כתבי הרמב"ם', ציון, לד (תשכ"ט), עמ' 126–144; הנ"ל, 'איגרתו של ר' אשר ב"ר גרשום לרבני צרפת מזמן המחלוקת על כתבי הרמב"ם', מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, 1 (תש"ל), עמ' 129–140; ע' שוחט, 'בירורים בפרשת הפולמוס הראשון על ספרי הרמב"ם', ציון, לו (תשל"א), עמ' 27–60; ד' ספטימוס, 'מאבק על שלטון ציבורי בבארצלונה בתקופת הפולמוס על ספרי הרמב"ם', תרביץ, מב (תשל"ג), עמ' 389–400; J. H. Lehmann, 'Polemic and Satire in the Poetry of the Maimonidean Controversy', *Prooftexts*, 1 (1981), pp. 133-151; B. Septimus, *Hispano-Jewish Culture in Transition: The Career and Controversies of Ramah*, Cambridge, MA 1982, pp. 61-74; D. Berger, 'Judaism and General Culture in Medieval and Early Modern Times', J. J. Schacter (ed.), *Judaism's Encounter with Other Cultures: Rejection or Integration?* Northvale 1997, pp. 85-100; S. Zucker, 'The Maimonidean Controversies: A Network of Conflicts', *Abraham Maimonides' Wars of the Lord and the Maimonidean Controversy*, trans. F. Rosner, Haifa 2000, pp. 26-47; E. Klein, *Jews, Christian Society, and Royal Power in Medieval Barcelona*, Ann Arbor 2006, pp. 118-120; B. Septimus, 'Isaac de Castellón: Poet, Kabbalist, Communal Combatant', *Jewish History*, 22 (2008), pp. 53-80

4 א' קנרפוגל, 'האמנם היו בעלי התוספות מגשימים?', א' ריינר ואחרים (עורכים), תא שמע: מחקרים לזכרו של ישראל מ' תא־שמע, אלון שבות תשע"ב, עמ' 671–703.

5 באיגרת שנשלחה אל ר' שמואל הסרדי, ר' דוד חתום אחרי ר' שלמה, כדברי הלברשטם 'החתומים – שלמה בר אברהם בר שמואל יש"י עמהן דוד בר שאול בחיר' (שז"ח הלברשטם, קבוצת מכתבים בעניני המחלוקת ע"ד ס' המורה והמדע, במברג תרל"ה, עמ' 53). במכתב התשובה תיאר אותו ר' שמואל כך: 'ובעזר הותיק החבר דולה מים מבורו, החכם ר' דוד ישמרהו צורו' (שם, עמ' 55). על עמדתו של ר' דוד בן שאול בפולמוס ראו גם: C. Fraenkel, 'The Problem of Anthropomorphism in a Hitherto Unknown Passage from Samuel ibn Tibbon's "Maamar Yiqqawu ha-Mayim" and in a Newly Discovered Letter by David ben Saul', *Jewish Studies Quarterly*, 11 (2004), pp. 83-126

6 סילבר, ביקורת הרמב"ם (לעיל הערה 3), עמ' 155. אין בידינו חיבורים ששמו של ר' שלמה מן ההר קרוי עליהם במפורש, אך מסתבר שחלק מן החידושים האנונימיים לתלמוד נובעים מבית מדרשו. ראו: ג' צינר, שיטה לתלמידי הרשב"א (מן ההר) הנקרא שיטה לא נודע למי על מסכת קידושין, ברוקלין תשנ"א, עמ' י–יז. על החידושים האנונימיים למסכת קידושין ראו: ב"ז בנדיקט, מרכז התורה בפרובאנס, ירושלים תשמ"ה, עמ' 41, הערה 67; עמ' 59, הערה 50.

7 מובאות מהחידושים מצויות בספר 'נימוקי יוסף' למסכת מגילה. ראו: א' שטולברג, 'ר' יוסף חביבא: האיש ומשנתו', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, תשנ"ד, עמ' 236, 245–246. משה בוטריל הזכיר את חידושי

יין כשר בדרום צרפת

הלכות יין נסך בפיתוחן וביישומן ההיסטורי בקהילות יהודיות הן תחום פורה לחקר היחסים הסבוכים בין הלכה למציאות.[8] הפליא לעשות בתחום זה חיים סולוביצ'יק, אשר ניתח לעומק את נפתולי הלכות יין נסך כפי שהתפתחו באשכנז ובצרפת מהמאה האחת עשרה ועד סוף המאה השלוש עשרה. האקלים הצפון אירופי אינו מיטיב עם גידול ענבים, אולם, כפי שהראה סולוביצ'יק, הקהילות היהודיות בגרמניה התרכזו רובן ככולן באותם אזורים מצומצמים שבהם התפתח ענף היין. היין היה מרכיב מרכזי בכלכלה המקומית, עובדה שהציבה לפני יהודי אשכנז הזדמנויות רבות ואתגרים קשים. בעלי ההלכה בקהילות אשכנז, לטענתו של סולוביצ'יק, הילכו על חבל דק בין דבקות בדרישות ההלכה לבין הצדקת הנוהג הרווח בקהילה, מתוך דימוי עצמי של קהילות אשכנז בתור קהילות קודש, שהנוהג המעשי שלהן הוא עצמו ראיה לכשרותו.[9]

היהודים בדרום צרפת, בדומה ליהודי אשכנז, התגוררו ברובם באזורים של גידול יין. אזור החוף הדרומי של צרפת, מרוסיון במערב עד ניס ומרסיי במזרח, כולו אזור גידול יין, וכך גם עמק נהר הרון. בגלל שפע הכרמים באזור, לא היה בדרום צרפת בתקופה זו מסחר מפותח ביין. אמנם לאורך כל ימי הביניים היה גידול היין רק ענף חקלאי אחד מני רבים במרחב זה,[10] אך

ר' דוד למסכתות שבת, ביצה, כתובות וגִטין. ראו: י' זוסמן, 'שני קונטרסים בהלכה מאת ר' משה בוטריל', קבץ על יד, טז (תשכ"ו), עמ' 286. אזכור נוסף של חידושיו מופיע בשריד מפירוש למסכת תענית. בפירוש זה, ששרד ממנו דף אחד בלבד (כ"י מוסקווה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 488, דף 330א–ב), מוזכרים רבנו חננאל (ר"ח), רש"י, ר' אברהם בן דוד מפוסקייר (הראב"ד) וכן 'חידושי ר' דוד בר' שאול חבירו של ה"ר [הרב ר'] יונה ז"ל'. לתיאור כללי של כ"י מוסקווה ראו: א' שושנה, תוספות הרא"ש על מסכת פסחים, ירושלים תש"ס, עמ' 11–15; הנ"ל, תוספות הרא"ש על מסכת חגיגה, ירושלים תשס"ב, עמ' 11–12. ר' יוסף אבן לב (סלוניקי, המאה השש עשרה) ציטט שיטה של הראב"ד ואת דברי ר' דוד בן שאול החלוק על הראב"ד מתוך כרך של חידושים פרובנסליים למסכת בבא מציעא. ראו: שו"ת מהרי"ן לב, ג, בני ברק תשמ"ח, סי' ס, עמ' קפז; וראו גם: ח' מיכל, אור החיים, פרנקפורט תרנ"א, עמ' 347, סימן 775; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ט: נזיקין א, ניו יורק תשמ"ח, עמ' 195. מנתונים אלה עולה שחידושי ר' דוד בן שאול לתלמוד הקיפו את שלושת הסדרים העיקריים של התלמוד – מועד, נשים ונזיקין.

8 ראו למשל: א' הורוביץ, 'על הליכות הדת של היהודים בסוף המאה הט"ו מתוך אגרות ר' עובדיה מברטנורא', פעמים, 37 (תשמ"ט), עמ' 33; E. Horowitz, 'Tosaphists and Taboo: A Review of Haym Soloveitchik's "*Yeinam*"', *AJS Review*, 29 (2005), pp. 355-360

9 ח' סולוביצ'יק, היין בימי הביניים: יין נסך: פרק בתולדות ההלכה באשכנז, ירושלים תשס"ח, עמ' 362–369.

10 מצב זה השתנה בעת החדשה, כאשר החקלאות המקומית התמקדה יותר ויותר בגידול כרמים, והתפתחויות טכנולוגיות שיפרו את איכות היין המיוצר באזור. ראו: F. Braudel, *The Identity of France*, I, trans. S. Reynolds, London 1988, p. 45; E. Le Roy Ladurie, *The Peasants of Languedoc*, trans. J. Day, Urbana 1974, pp. 60-66; N. Plack, *Common Land, Wine and the French Revolution: Rural Society and Economy in Southern France, c. 1789-1820*, Farnham, Surrey 2009, pp. 19-24. בין הגידולים החשובים באזור היו חיטה, זיתים וכבשים. על ענף התבואה ראו K. L. Reyerson, 'Montpellier et le trafic des grains en Mediterranee avant 1350', *Mémoires de la société*

כמעט לכל אדם בעל נכסים היה כרם משלו [11] לפיכך בכל עיר וכפר ניתן היה להשיג יין מקומי, ולא היה טעם להעביר יין ממקום למקום.[12] גם הייצוא למקומות מרוחקים לא היה מפותח, משום שיעדיהן של הספינות שהפליגו מנמלי דרום צרפת היו רובם ככולם באגן הים התיכון, המשופע בגפנים.[13] בצפון צרפת היה ביקוש רב ליין, אך הקושי הטכני שבהעברת הסחורה מדרום לצפון מנע התפתחות של המסחר בכיוון זה. נהר הרון, העורק העיקרי של מסחר פנימי, זורם מצפון לדרום, ומשיכת ספינות במעלה הנהר הייתה עבודה אִטית וקשה [14] במסחר היבשתי בין דרום

---

archéologique de Montpellier, 15 (1987), pp. 147-162 [reprinted in: eadem, *Society, Law, and Trade in Medieval Montpellier*, Aldershot 1995, chap. XII]

11 ראו: K. L. Reyerson, 'Land, House and Real Estate Investment in Montpellier: A Study of the Notarial Property Transactions, 1293–1348', *Studies in Medieval and Renaissance History*, 6 (1983), p. 48 (נדפס שוב: הנ"ל, חברה, חוק (שם), פרק ב).

12 אף הוטלו הגבלות על ייבוא יין לתוך ערים שונות בדרום צרפת. ראו לדוגמה תעודה מטרשקון משנת 1337: Ph. Daileader, *True Citizens:* לתהפוכותיה של תקנה כזו בפרפיניאן ראו: *Violence, Memory, and Identity in the Medieval Community of Perpignan, 1162-1397*, Leiden 2000, pp. 65-67 .*Medieval Trade in the Mediterranean World*, trans. R. S. Lopez and I. W. Raymond, New York 1955, pp. 331-332

13 ח' סולוביצ'יק, יינם: סחר ביינם של גויים: על גלגולה של הלכה בעולם המעשה, תל אביב תשס"ג, עמ' 39–40. על היין בדרום צרפת בימי הביניים ראו: R. Dion, *Histoire de la vigne et du vin en France*, Paris 1990, pp. 311-312; M. Lachiver, *Vins, vignes et vignerons: Histoire du vignoble français*, Paris 1988, pp. 80-81; G. Galtier, '"Le vignoble et le vin dans Languedoc oriental, de la fin du XIe siècle à la Guerre de Cent Ans', *Études médievales offertes à M. le doyen Augustin Fliche*, Montpellier 1952, pp. 101-122; W. Pfeffer, 'Lifting a Glass', K. Busby, B. Guidot and L.-E. Whalen (eds.), *'De sens rassis': Essays in Honor of Rupert T. Pickens,* Amsterdam 2005, pp. 529-542 ובאופן ספציפי על עיר הנמל מרסיי ראו: E. Baratier, 'Production et exportation du vin du terroir de Marseille du XIIIe au XVIe siècle', *Bulletin philologique et historique (jusqu'a 1610) 1959*, Paris 1960, pp. 239-249. למפה של דרכי המסחר ביין באירופה בימי הביניים ראו: T. Unwin, *Wine and the Vine: An Historical Geography of Viticulture and the Wine Trade*, London 1991, p. 183. דרום צרפת איננה מופיעה במפה זו כמקור לייצוא יין. ייתכן שהמצב הרדום של מסחר היין משתקף גם ברשימת הגילדות בטולוז במאות השלוש עשרה והארבע עשרה, שנכללה בה גילדה של יצרני נאדות יין אך לא גילדת סוחרי יין. ראו: M. A. Mulholland, *Early Gild Records of Toulouse*, New York 1941, p. 29, n. 1

14 אמנם כמות מסוימת של יין הובלה בכיוון זה, אבל היא הייתה קטנה. ראו: L. Stouff, *La table Provençale: Boire et manger en Provence à la fin du Moyen Âge*, Avignon 1996, pp. 49-50. רק במאה הארבע עשרה נעשתה ההובלה ברון מדרום לצפון נפוצה ומשתלמת. ראו: R.-H. Bautier, 'La circulation fluvial dans la France médiévale', *Recherches sur l'économie de la France medieval. Actes du 112e congrès national des societies savants (Lyon, 1987), Section d'histoire medieval*, Paris 1989, pp. 32-33 (reprint: idem, *Sur l'histoire économique de la France médiévale*, Aldershot 1991, chap. V, pp. 32-33). על נתיבי ההובלה האחרים של יין במערב אירופה, שהסתמכו על כיוון הזרימה של הנהרות, ראו: P. Spufford, *Power and Profit: The Merchant in Medieval Europe*, New York

צרפת לצפון צרפת העבירו בעיקר סחורות קלות ויקרות, ולא מוצר כבד כמו חביות יין.[15] מכל הסיבות הללו לא התפתח ענף היין מבחינה מסחרית בדרום צרפת כפי שהתפתח בצפונה, ובהתאם לכך הלחצים הכלכליים על שומרי ההלכה ופוסקי ההלכה בתחום זה היו קטנים מאשר בצפון. עם זאת היין היה מרכיב חיוני בחיי היום־יום בדרום, ולא היה מנוס מהתמודדות עם אתגרי ההלכה בתחום זה בפרובנס ולנגדוק.

איגרת ר׳ דוד בן שאול

האיגרת של ר׳ דוד בן שאול היא מכתב ביקורת על חיבור הלכתי שכתב אחד החכמים בדרום צרפת בהלכות יין נסך. היא מועתקת בכ״י פריז, הספרייה הלאומית héb. 1391 יחד עם שתי תשובות באותו נושא שכתב תלמידו של ר׳ דוד (סי׳ כג–כו, דפים 135א–156א):[16] סי׳ כג הוא תשובה של תלמיד של ר׳ דוד בן שאול אל ר׳ שמואל הסלמי על חביות יין שהועברו בים ללא השגחה יהודית צמודה;[17] סי׳ כד הוא איגרת של ר׳ דוד בן שאול אל מחברו של חיבור בהלכות יין נסך הפותח ׳כאשר חטאו אנשים סטים בשטים׳; סי׳ כה הוא תגובה נוספת של ר׳ דוד בן שאול על דבריו של המחבר האלמוני, בעניין שיטת רבנו תם בביטול יין נסך בשישים (נדפסת להלן בנספח); וסי׳ כו הוא תשובה של תלמיד של ר׳ דוד בן שאול לחכם בלתי מזוהה, בסוגיית התלמוד הבבלי, עבודה זרה עב ע״ב.

העובדה שהכותב בסי׳ כג הוא תלמידו של ר׳ דוד בן שאול עולה מתוך דברים שהביא בשם

2002, pp. 294-295. למרות כל זאת הצליחו לייצא יין מבושם לחצרות מלכים באזור מונפליה בדרכים שטרם נתבררו. ראו: דיון, תולדות הגפן (שם), עמ׳ 315; לשיווה, יינות, גפנים (שם), עמ׳ 81–82. לדברי ריירסון ‘These prestigious outlets for wine of the region of Montpellier prove the existence of an export trade in wine, the details of which escape analysis [...] The means of wine transport to Paris are [...] unknown’ (K. L. Reyerson, ‘Commerce and Society in Montpellier: 1250-1350’, Ph.D. dissertation, Yale University, 1974, p. 233)

15 להשוואה של עלויות ההעברה של סחורות יין בכבישים לעומת ההעברה בנהרות במאה הארבע עשרה ראו: H. Dubois, *Les foires de Chalon et le commerce dans la vallée de la Saône à la fin du Moyen Âge (vers 1280-vers 1430)*, Paris 1976, pp. 451-461

16 לפרסום קטעים נרחבים מתוך שתי התשובות הראשונות ולדיון בהן ראו: I. Levi, ‘Un recueil de consultations inédites de rabbins de la France méridionale’, *Revue des Études Juives*, 39 (1899), pp. 226-241. על כתב יד זה, שהוא מקור מרכזי לתולדות ההלכה בפרובנס במאות השלוש עשרה והארבע עשרה, ראו: רוט, חכמי פרובנס (לעיל הערת כוכבית), עמ׳ 50–54.

17 על אודות ר׳ שמואל הסלמי ראו: E. Renan, ‘Les rabbins français du commencement du quatorzième siècle’, *Histoire littéraire de la France*, XXVII: *Quatorzième siècle*, Paris 1877, pp. 700-701; H. Gross, *Gallia Judaica: Dictionnaire géographique de la France d’après les sources rabbiniques*, Paris 1897, pp. 431-433; י׳ שצמילר, ׳מגלת ההתנצלות הקטן לרבי קלונימוס בן קלונימוס׳, ספונות, י (תשכ״ו), עמ׳ כו–כז.

'הרב רבנו נ"ע [נוחו עדן]', ושנמצאים להלן באיגרת של ר' דוד בן שאול.[18] בדומה לכך הכותב בסי' כו הזכיר את 'הרב רבינו ז"ל',[19] וגם כאן ניתן לזהות את דברי הרב בתשובת ר' דוד בן שאול.[20]

מיהו אותו תלמיד של ר' דוד בן שאול שבזכותו השתמרה איגרתו בקובץ זה? לשאלה זו משנה חשיבות בשל הרושם שנוצר במחקר כאילו מורשתם של ר' שלמה מן ההר ותלמידיו נעלמה מאדמת דרום צרפת. דומני שניתן לעמוד על זהותו של התלמיד של ר' דוד שכתב את סי' כג וכו, ולאור זאת להעריך מחדש את מקומו של ר' דוד בן שאול לאחר שוך הפולמוס. בסי' כו מסופר:

> וזכורני שפעם אחת היה מעשה בבית אדני זקנך מורי הרב הגדול ר' שמואל הכהן ז"ל ונשאו ונתנו בדבר ולא היתה בידם התשובה מהראב"ד ז"ל[21] ושלחו לעיר בדירש להעתיקה להם ושהו יותר מג' שבועות קודם שעשו גמר בדבר ולבסוף באו לבית המרתף שהחבית שם ובדקו ודקדקו שהשפופרת לא היתה עוברת חוץ מעובי שולי החבית כי שולי החבית היה עובה ובקושי גדול סמכו על דברי הרב ז"ל והתירוהו שהיה הפסד גדול בדבר ולא הודיעו הדבר לשאר חכמי העיר זולתי אני שהייתי סניף עמהם כקטן לספר תורה ואמרו לי שאין להרגיל להורות כזה זולתי להוראת שעה שיהיה הפסד גדול בדבר.[22]

סיפור דומה נמצא בפי ר' יצחק בן מרדכי קמחי על אודות אביו, ר' מרדכי קמחי, שהיה מחשובי הדיינים בנרבונה ובפרובנס במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה:

18 כפי שהראה לוי, אוסף תשובות (לעיל הערה 16), עמ' 228, 232, הערה 2; עמ' 233 הערה 5. העיר על כך גם ר' מנחם די לונזאנו מספר פעמים בהערות שרשם בשולי כתב היד (למשל בדף 141א). על הערות הגיליון של לונזאנו בכ"י פריז héb. 1391 ראו: ש' עמנואל, 'תשובות רב האיי גאון: על תנאים ואמוראים ועל תנאים בישיבות הגאונים', תרביץ, סט (תש"ס), עמ' 118; J. S. Penkower, *Masorah and Text Criticism in the Early Modern Mediterranean: Moses ibn Zabara and Menahem de Lonzano*, Jerusalem 2014, pp. 78-79

19 'דע אדני כי הרב רבינו ז"ל היה מפרש לנו מפי הקבלה שאין הגוי עושה יין נסך אלא בשעת פרישה [...] והיה נותן לנו סימן לדבר כצפעוני יפריש' (כ"י פריז héb. 1391, דף 154ב; השוו: 'וראיתי מהם שפירש שכל מגע שאין בו שכשוך שאינו אוסר עד שיפרוש שהפרישה עושה הנסוך ונתנו סמן לדבר כצפעוני יפריש. ולא יראה לי כן' [המאירי, בית הבחירה, עבודה זרה נט ע"ב (בית הבחירה למסכת עבודה זרה, מהדורת א' סופר, ירושלים תשכ"ה, עמ' 226)].

20 'וגם מורי הרב ז"ל אע"פ שכל קבלותיו היו מהראב"ד ז"ל בזה לא היה מודה לו לא הוא ולא רבותיו לעשות הוראה לכתחלה' (כ"י פריז héb. 1391, דף 155א), ובדברי ר' דוד בן שאול: 'אע"פ ששמעתי שהראב"ד ז"ל כתב כן רבותי ז"ל לא היו מורין כן' (לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ' 240).

21 תשובת הראב"ד הוזכרה קודם לכן בידי הנמען: 'ועו'[ד] כתבת הוקשה לי במה שראיתי בספר המאורות מע"ז [מעבודה זרה] שחבר החכם הגדול ר' מאיר בר' שמעון ז"ל וכת'[ב] בשם הראב"ד ז"ל כי השפופרת שקורין קנילא התחובה בחבית דינה כשתי כלים השפופרת כלי אחד והחבית כלי אחד' (ר' אברהם בן דוד [ראב"ד], תשובות ופסקים, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשכ"ד, סי' רכ, עמ' רסו; 'ספר המאורות', ספרו של ר' מאיר בן שמעון, לא הגיע לידינו לעבודה זרה).

22 כ"י פריז héb. 1391, דף 155א–ב.

ומכאן הורו פוסקים בהר ובקעת ירחו שהשפופרת עם החבית דינה כשני כלים.[23] וכ"ש [וכל שכן] כשאינה עוברת עובי השולים באויר החבית שאם באנו לאסור הנשאר בחלל השופופרת משום נצוק לא נאסור מה שהוא חוץ לחללו בחבית וכן נעשה מעשה בנרבונא בימי אבא מרי ז"ל [ההדגשה שלי]. אלא שלא הודו להם כל סיעתם גם הם בקושי התירו מפני שחשש להפסד מרובה.[24]

בשני המקרים מדובר בשפופרת, בשאלת ניצוק, בשיטת הראב"ד בנושא, בשיקול של הפסד מרובה ובפסק שנוי במחלוקת. ר' יצחק קמחי מסר שהמעשה היה בנרבונה, עיר מולדתו של ר' מרדכי קמחי. המשיב בסי' כו סיפר שהמעשה אירע בבית ר' שמואל הכהן. ידוע על ר' שמואל הכהן שפעל בתקופה זו, ושדבריו מובאים ב'ספר המאורות' מספר פעמים. במקום אחד מפורש שם אביו – 'ה"ר [הרב ר'] שמואל הכהן בה"ר [בן הרב ר'] יצחק'[25] – ובמקום אחר מובא פירושו של ר' שמואל הכהן לקטע מן התלמוד הירושלמי.[26] ייתכן שר' שמואל הכהן הוא בנו של ר' יצחק הכהן מנרבונה, תלמיד הראב"ד שידוע בתור הפרשן הראשון של התלמוד הירושלמי.[27] סביר שגם ר' שמואל הכהן התגורר בנרבונה, ואם כך הסיפור בסי' כו התרחש בעיר זו. לאור כל זאת ניתן לטעון במידה מסוימת של סבירות ששני הסיפורים אכן מכוונים לאותו מעשה.

אם הסיפור שסיפר ר' יצחק קמחי על אודות אביו הוא המעשה שבסי' כו, הרי בעל סי' כו הוא ר' מרדכי קמחי. סי' כג נכתב גם הוא על ידי תלמיד של ר' דוד בן שאול שישב בעבר בנרבונה, ושעבר למקום אחר.[28] ר' מרדכי אכן עזב את נרבונה ועבר מזרחה עוד לפני גירוש צרפת בשנת 1306, ולכן ההנחה שהוא כתב גם את סי' כג מסתברת.[29] על שיקולים אלה יש להוסיף שכ"י

23 ראו כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. Qu. 127 (נויבאואר 2343), סי' פו, דף 43א (מקבילות: כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית 8°90, סי' קד [במפתח בלבד, דף 2ב]; כ"י אוקספורד, בודליאנה Mich. 46 [נויבאואר 781], דף 100ב – 101א).

24 כ"י פריז héb. 1391, דף 102א. על דמותו של ר' מרדכי קמחי, שהיה נכדו של פרשן המקרא ר' דוד קמחי, ראו: רוט, חכמי פרובנס (לעיל הערת כוכבית), עמ' 150–159.

25 ר' מאיר ב"ר שמעון המעילי מנרבונה, ספר המאורות, [ה]: על מסכתות יומא, סוכה, ביצה, ראש השנה, תענית, מגילה והלכות קטנות, ניו יורק תשכ"ו, עמ' רעו (תענית י ע"ב).

26 שם, עמ' רסט (סוף מסכת ראש השנה). למובאה נוספת בשם ר' שמואל הכהן ראו: לוי בן אברהם, לויית חן: החלק השלישי מן המאמר השישי מעשה בראשית, מהדורת ח' קרייסל, ירושלים תשס"ד, עמ' 315.

27 ראו עליו: ש' ליברמן, 'משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי', ספר יובל לאלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"י, עמ' רפט–רצב; I. Twersky, *Rabad of Posquières: A Twelfth-Century Talmudist*, revised edition, Philadelphia 1980, pp. 244-245. בלוי כבר הציע לזהות את ר' שמואל הכהן בתור בנו של ר' יצחק הכהן, תלמיד הראב"ד. ראו: ר' מאיר ב"ר שמעון המעילי מנרבונה, ספר המאורות, [א]: על מסכתות ברכות ופסחים, מהדורת מ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ד, עמ' כח.

28 'לא בעירנו בנרבונה שהיתה עיר ואם בישראל לתורה ולתעודה ולא בעיר בדרש ולא בהר געש ובקעת ירחו' (לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ' 233).

29 רוט, חכמי פרובנס (לעיל הערת כוכבית), עמ' 153.

פריז héb. 1391, שנמצאו בו התשובות הללו, הועתק מפנקסו האישי של ר' יצחק, ושאת מרבית התשובות החתומות שבו (שלושים מתוך חמישים תשובות חתומות בסך הכול) כתבו ר' מרדכי קמחי ובנו.[30] לכן יש גם יסוד סטטיסטי להניח שגם את התשובות הלא־חתומות – ובהן סי' כג וכו – כתב אחד משני חכמים אלה.

ר' מרדכי קמחי היה אחד מחכמי ההלכה החשובים והבולטים בדרום צרפת במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. מעמדו החברתי בתור צאצא למשפחת קמחי המפורסמת ומהמקורבים לנשיא נרבונה הוסיף לחשיבותו.[31] ר' דוד קמחי, סבו של ר' מרדכי, נאבק באחרית ימיו בניסיון של ר' דוד בן שאול לקרוא תיגר על כתבי הרמב"ם, ולשם כך כיתת את רגליו עד ספרד. זיהוי ר' מרדכי נכדו כתלמיד של ר' דוד בן שאול מחייב להעריך מחדש את משמעותו החברתית של פולמוס הרמב"ם, שככל הנראה לא הותיר קרעים עמוקים בקרב תלמידי החכמים של דרום צרפת.

על זמנה של איגרת ר' דוד בן שאול ניתן לעמוד על סמך החכמים המוזכרים בה. ר' דוד הזכיר בדבריו שני חכמים שהיו בחיים באותה שעה. אחד מהם הוא ר' שמואל בן יוסף בן שלמיה, ששתי תשובות שלו בהלכה הגיעו לידינו.[32] ר' דוד בן שאול כינה אותו 'החכם הגדול', ומסתבר שכבר לא היה איש צעיר.

החכם השני המוזכר בברכת החיים הוא ר' משה מקוצי: 'ואף אם העיד הרב החסיד אדוננו ר' משה יצ"ו [ישמרהו צורו ויחייהו] שהתירו בארצו, אולי הוראת שעה היתה'.[33] ר' משה מקוצי, בעל 'ספר מצוות גדול' (סמ"ג), ביקר כנראה בלנגדוק במסע הדרשנות שלו 'בשאר גליות אדום' בשנת 1235.[34] נראה שר' דוד הכיר את ר' משה מקוצי במהלך מסע זה, והיכרות זו מסבירה את הכינוי 'אדוננו' שבו הכתיר את ר' משה באיגרתו. ר' משה סיים את ספרו הגדול בשנת 1247, ונפטר זמן לא רב לאחר מכן.[35] מאחר שר' דוד בן שאול הגיב על דברים שכתב ר' משה מקוצי בסמ"ג, מסתבר שאיגרתו נכתבה בין פרסום הסמ"ג, בשנת 1247, לבין פטירת ר' משה מקוצי, סביב שנת 1250.

30 שם, עמ' 53.

31 ראו: ר' בן־שלום, 'חוגי הקבלה בפרובנס במאה השלוש עשרה: הערכה חדשה־ישנה', תרביץ, פב (תשע"ד), עמ' 573.

32 לוי, אוסף תשובות (לעיל הערה 16), עמ' 238; תשובה שכתב על אודות שמואל אבן תבון וביונגורא בשנת 1255 ראו: תשובות חכמי פרובינציה, מהדורת א' סופר, ירושלים תשכ"ז, אבן העזר, סי' י, עמ' 54–65; וכן ראו: כ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. Qu. 127 (נויבאואר 2343), סי' תריב–תריג, דף 294ב – 295ב (נדפס בתוך: ר' מאיר ב"ר שמעון המעילי, ספר המאורות, א [לעיל הערה 27], עמ' שסג–שסו).

33 לוי, אוסף תשובות (שם), עמ' 240.

34 א"א אורבך, בעלי התוספות: תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם[4], א, ירושלים תש"ם, עמ' 468.

35 י' גלינסקי, 'רבנו משה מקוצי כחסיד, דרשן ופולמוסן', עבודת מוסמך, ישיבה אוניברסיטה, תשנ"ג, עמ' 4–5. לאור הממצאים על מהדורות שונות של הסמ"ג שערך ר' משה מקוצי, שדרשו בוודאי מן המחבר עוד כמה שנות עבודה, ייתכן שיש לאחר את פטירתו של ר' משה לשנת 1255 או 1260. על מהדורות הסמ"ג ראו: י"מ פלס, 'נוסח הסמ"ג השלם', ספר מצוות גדול השלם, א, ירושלים תשנ"ג, עמ' 18–20; הנ"ל, 'נוסח הסמ"ג השלם', ספר מצוות גדול השלם, ב, ירושלים תשס"ג, עמ' 17–22.

חיבור בהלכות יין

האיגרת של ר׳ דוד בן שאול מכילה ביקורת מפורטת על חכם פרובנסלי אלמוני שכתב חיבור בהלכות יין נסך. בעל החיבור היה פוסק הלכה ידוע בסביבתו, אולם ר׳ דוד לא הכיר אותו באופן אישי.[36] בחיבור המקורי, עד כמה שאפשר לשפוט לפי הציטטות שהביא ממנו ר׳ דוד, לא נזכרו שמות של חכמים או של ספרים שעליהם הסתמך הפוסק. אולם כפי שלמד ר׳ דוד בן שאול במהלך הקריאה (ראו להלן), המחבר ביסס פסקים רבים על דברי קודמיו, בעיקר על ׳משנה תורה׳ לרמב״ם, על ׳ספר התרומה׳ לר׳ ברוך בן יצחק הצרפתי ועל דברי ר׳ אברהם בן דוד מפוסקייר (הראב״ד).[37] שילוב זה של שיטות הלכה מאזורים גאוגרפיים שונים אפיין את דרכם של בעלי ההלכה בדרום צרפת במאה השלוש עשרה.[38] הראב״ד היה בעיניהם הנציג המובהק של המסורת המקומית, כפי שתיאר אותו ר׳ יצחק בן מרדכי קמחי בראשית המאה הארבע עשרה: ׳אחד מגדולי עולם עמודי הגולה אשר מימיו שתו כל גדולי הדורות, רבני לוניל וההר ונרבונה וברצלונה עד ספרד ועל מימיו היוצאים מן המקדש קראו בדורות כל ישראל בכל הארצות האל הוי כל צמא לכו למים (יש׳ נה 1)׳.[39] עם זאת האהדה וההערצה של יהודי דרום צרפת לדמותו של ר׳ משה בן מימון הן מן המפורסמות, ומהרגע שהגיע ספר ׳משנה תורה׳ לאדמת אירופה, בשלהי המאה השתים עשרה, הוא הפך אצלם לחיבור הלכה מרכזי.[40] השפעתם של בעלי התוספות על לומדי התורה בדרום צרפת נתנה את אותותיה כבר במאה השתים עשרה וצברה תאוצה רבה במהלך המאה השלוש עשרה, עם התפשטותה הנרחבת של ממלכת צרפת באזור לנגדוק.[41]

36 ׳כי נודע ונשמע בארץ ונגלה באזני אשר עמך חכמה ותושיה ורוח דעת ויראת יי׳ (לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ׳ 235).

37 לדוגמה הפסק ׳אין דורכין עם הנכרי בגת ואפי׳ היה כפות׳ (כ״י פריז héb. 1391, דף 142ב) מבוסס על לשון הרמב״ם ׳לפיכך אין דורכין עם הנכרי בגת שמא יגע בידו וינסך ואפילו היה כפות׳ (משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות יא, יא).

38 י׳ תא־שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד באירופה ובצפון אפריקה: קורות, אישים ושיטות[2], ב, ירושלים תשס״ד, עמ׳ 145.

39 כדבריו של ר׳ יצחק קמחי. ראו: ש״א שטרן, ׳רבינו יצחק ב״ר מרדכי קמחי – בדין הנוטל ידיו לא יקדש׳, מ״ד צ׳צ׳יק (עורך), ספר זכרון נר שאול, ירושלים תשס״ט, עמ׳ מ.

40 על הייחס לרמב״ם בדרום צרפת ראו: רוט, חכמי פרובנס (לעיל הערת כוכבית), עמ׳ 267–278. לתאריך הגעתו של ספר ׳משנה תורה׳ לדרום צרפת ראו טברסקי, ראב״ד (לעיל הערה 27), עמ׳ 125; י״מ תא־שמע, רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו, ירושלים תשנ״ג, עמ׳ 15; מ׳ גלצר, ׳עטור סופרים (ספר העיטור) לרב יצחק בן רב אבא מארי: פרקי מבוא׳, עבודת דוקטור, א, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ״ד, עמ׳ 151; ב, עמ׳ 52.

41 על ראשית ההשפעה הצרפתית בתחום ההלכה ראו: תא־שמע, ר׳ זרחיה הלוי (שם), עמ׳ 104–112; A. Reiner, ‘From France to Provence: The Assimilation of the Tosafists’ Innovations in the Provençal Talmudic Tradition’, *Journal of Jewish Studies*, 65 (2014), pp. 77-87. על ההשתלטות המדינית של ממלכת צרפת לנגדוק בעקבות מסע הצלב האלביגנזי ראו: J. Strayer, *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, Princeton 1971, pp. 44-59; J. B. Given, *State and Society in Medieval Europe: Gwynedd and Languedoc under Outside Rule*, Ithaca 1990

החיבור שאליו התייחס ר׳ דוד בן שאול פתח בפתיחה דרשנית מחורזת, שרק חלק קטן ממנה מצוטט באיגרת:

כאשר חטאו אנשים סטים בשטים [...]
עמד פנחס ויפלל ובשם אל קלל / כל אשר ישתה מיינם

פתיחה זו, אשר מזהה את פנחס הכהן בתור מחדש האיסור לשתות יין נכרים, מבוססת על מדרש המופיע בפרקי דר׳ אליעזר:

רבי אליעזר המודעי אומר – עמד פינחס והחרים על ישראל בסוד שם המפֹרש ובכתב שנכתב על הלוחות ובחרם בית דין העליון ובחרם בית דין התחתון שלא ישתה אדם מישראל מיינם של גוים כי הם מרפש רגלם שנאמר וצאני מרמס רגליכם תרעינה ומרפש רגליכם תשתינה, שכל יינם של גוים לעבודה זרה ולזנות, שהן לוקחין ראשית תירושם לעבודה זרה ולזנות שנאמר זנות ויין ותירוש יקח לב.[42]

אפשר שמדרש זה נבחר בתור פתיח להלכות יין נסך מפני שהוא יכול לשקף שני טעמים לאיסור יינם של גויים – משום עבודה זרה ומשום זנות. על פי המקורות התלמודיים איסור סתם יינם הוא תוצאה של איסור עבודה זרה הכללי, אך ר׳ יצחק מדמפייר (ר״י הזקן) חידש שיש לאיסור זה סיבה נוספת – ׳משום בנותיהן׳.[43] חידושו של ר״י הזקן נפוץ במהלך המאה השלוש עשרה גם מחוץ לחוג בעלי התוספות, ואפשר שהטקסט של פרקי דר׳ אליעזר נמצא מתאים לעגן שיטה חדשנית זו במקורות.[44]

המובאות מתוך החיבור שר׳ דוד בן שאול דן בהן באיגרתו נוגעות רובן בשלוש סוגיות מרכזיות בהלכות היין. ראשית, הגדרת היין – מאימתי הופך התוצר מענבים ליין, ומה דינם של יין מבושל, יין המכיל דבש, וחומץ בן יין. שנית, גדרי האיסור – משמעות איסור ההנאה ביין נסך, שאלת המסחר ביין נסך, סוגים שונים של תערובות. הסוגיה האחרונה היא מגע הנכרי ביין – אילו סוגי מגע פוסלים את היין, ואילו אינם פוגעים בו. באופן כללי שלושת הנושאים נדונו בסדר זה, אבל כמה וכמה הלכות עלו שלא במקומן.[45]

משהגיע החיבור לידיו של ר׳ דוד בן שאול, הוא עמד על פערים בין פסיקתו של המחבר לבין

42 פרקי דר׳ אליעזר, מז (פרקי דרבי אליעזר, ירושלים תשס״ה, עמ׳ תלט). למסורת זו בפרקי דר׳ אליעזר לא נמצא מקור קדום. ראו: א׳ טרייטל, ׳פרקי דר׳ אליעזר: נוסח, עריכה ודוגמת סינופסיס של כתב היד׳, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש״ע, עמ׳ 168. על תפוצת המסורת בספרות ההלכה בימי הביניים ראו: סולוביצ׳יק, יינם (לעיל הערה 13), עמ׳ 105, הערה 45.

43 תוספות לבבלי, עבודה זרה כט ע״ב, ד״ה ׳יין מנלן׳; סולוביצ׳יק, יינם (שם), עמ׳ 137–140.

44 על תפוצת השיטה בדרום צרפת ראו: סולוביצ׳יק, יינם (שם), עמ׳ 151.

45 לדוגמה הדיון בגביית חובות מן הנכרי באמצעות יין נסך מופיע בין הלכות תערובות. ר׳ דוד העיר בראשית דבריו: ׳ולענין הסדור, נראה לסמוך כל עניני היין עצמו זה לזה ואחריהם הכשר הכלים ואחריו אי זה דבר מכניסו לקיום׳ (לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ׳ 235). ׳ספר התרומה׳ מתחיל את הלכות יין נסך

המסורת שהוא עצמו קיבל מרבותיו: 'והנני מודיע לאדני כי תחִלה כתבתי על כל דבריך כפי מה שנראה בעיני לפי קבלתי'.[46] בביקורתו התייחס ר' דוד גם לניסוחים בחיבור שהיו לדעתו לא מדויקים או לא מוצלחים. בשני תחומים אלה – הקבלה מרבותיו ואי דיוקים בניסוח החיבור – שמר ר' דוד על טון רגוע ועניני, ולא בא אלא להעיר ולתקן. לעומת זאת בנוגע למספר נושאים מרכזיים בהלכות יין נסך יצא ר' דוד בן שאול בחריפות רבה נגד המחבר ואף דרש ממנו למחוק את הדברים מחיבורו.

גת פקוקה

הפסק הראשון שעורר את זעמו של ר' דוד הוא היתר לקנות מן הנכרי גת בעוטה. המונח גת בעוטה מציין את השלב שבו הושלם בציר הענבים, והענבים רוכזו ונדרכו בתוך גיגיות, אבל טרם החל תהליך הסינון וההתססה.[47] רב הונא, מאמוראי בבל, קבע כי 'יין כיון שהתחיל להִמשך עושה יין נסך'.[48] על סמך כלל תלמודי זה פסקו בעלי התוספות שדיני יין נסך אינם חלים על גיגיות של ענבים דרוכים, בטרם סונן מיץ הענבים מתוך הזגים.

אחת המסקנות המתבקשות משיטה זו היא שניתן להניח לנכרים לדרוך את הענבים בעצמם, ולקנות מהם גיגיות של מיץ ענבים כדי להפיק ממנו יין כשר. אפשרות זו קסמה ביותר, משום שהיא חסכה את הצורך לעסוק במלאכה הקשה של דריכת הענבים. חכמים חשובים הסתייגו מהיתר זה, אבל במהלך הדורות נאלצו פוסקים רבים באשכנז ובספרד להשלים עמו.[49] ר' ברוך בן יצחק הציג את הבעיה ב'ספר התרומה': 'ואותן גיגיות של גויים מלאות ענבים דרוכין ובעוטין ושוהין בבית הגוי שבוע או יותר כדי להתקיים יותר יין הנסחט אחרי כן, ויש מקומות שבא הישראל לקנות מאותו יין – יש תימה למה אינו חושש שמא המשיך ממנה הגוי כבר ואסרה, כרב הונא. ועוד דאמרינן בירושלמי "אם העלים עיניו ממנו אסור"'.[50] למרות חששותיו פסק ר' ברוך ב'ספר התרומה' שכאשר הגיגית מלאה לחלוטין, וניכר שאיש לא משך מתוכה יין, הענבים מותרים. למחמירים הוצעה האפשרות לפרוש סדין על פני הגיגית כדי למנוע מגע נכרי.[51]

(סי' קס) בהכשר כלים, לאחר שדן בסוגים השונים של יין (בוסר, חומץ, שיכר, אלונתית, מבושל) בסוף הלכות עבודה זרה.

46 לוי, אוסף תשובות (שם), עמ' 235 (כ"י פריז héb. 1391, דף 142א). כאמור ר' דוד בן שאול נודע בתור תלמידו של ר' שלמה מן ההר, ואף שהדבר לא נאמר כאן במפורש, יש להניח שרמיזותיו החוזרות של ר' דוד לרבותיו ולמסורת שקיבל מהם מכוונות בעיקר לתורתו של ר' שלמה.

47 סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (לעיל הערה 9), עמ' 183–184.

48 בבלי, עבודה זרה נה ע"ב.

49 סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (לעיל הערה 9), עמ' 169–207.

50 ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה, מהדורת ד' אברהם, ירושלים תש"ע, הלכות יין נסך, סי' קסט, עמ' רז. וראו: ירושלמי, עבודה זרה ד, ח (מד ע"א; עמ' 1404).

51 ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה (שם), עמ' רח; ר' משה מקוצי, ספר מצוות גדול, לאוין קמח, ונציה רפ"ב,

בהתאם למסקנה זו כתב המחבר הפרובנסלי האלמוני: 'וגת פקוקה שלקח מן הגוי, ומפתח וחותם בידו משנבעטה או שלא העלים עיניו ממנה, מותר. לכך הלוקח גת בעוטה מן הגוי צריך לתת עליה סדין ולהחתימה'.[52] אך דברים אלה היו לצנינים בעיניו של ר' דוד בן שאול, והוא כתב באיגרתו: 'נפלאתי מאד על זה פליאה נשגבה שאתה מתיר ליקח גת בעוטה פקוקה מן הנכרי'.[53] ר' דוד הבחין שדברי המחבר מבוססים על פסיקת 'ספר התרומה', וביקר אותו קשות על שבחר בפסיקה מקִלה זו במקום בפסק המחמיר של הרמב"ם, שהמחבר הסתמך עליו במקומות אחרים: 'ואתה הנחת דברי הרב הגדול הזה שקִבל מגאוני עולם, ולקחת דברי ספר התרומה להתיר מה שאוסר בגמ'[רא] בפירוש'.[54]

ר' דוד בן שאול לא חסך את שבט ביקורתו גם מר' ברוך הצרפתי, בעל 'ספר התרומה':

> וע[ד] קשיא לי על דברי ספר התרומה, איך יכול להתיר ליקח היין שעמד בגיגית הגוי שבוע או שבועים או לפעמים חדש ימים ואפי'[לו] היא מלאה וידענו שלא הוציא הגוי ממנה. ולא עוד אלא אפי' דרכה ישראל בגיגית של גוי כמו שכתוב בספר. ותיפוק לי שהגיגית אסורה מפני השנים שעברו שהעמידו בה גם כן את היין ימים רבים, כמו שנוהגין לעשות כן בכל שנה. ונעשית ככלי המכניסו לקיום שהרי היא קבועה ויש בה יין לכמה סעודות והחרצנים והזגין עומדין על היין עד צאתו וקאי עליו כמו כְסוי ואין בה יישון י"ב חדש שהרי משהין בה היין ימים רבים אחר הבציר כמו שכתבנו.[55] ולא נעשה בה שום מעשה, לא יישון ולא הגעלה ולא אפילו נְגוב, והרי היין אסור מחמת הכלי ומי יוכל להתירו.[56] סוף דבר אני תמה על הרב בעל הספר[57] איך החזיק כלל ביד העושים כן. והנני דורש ממך אדני ומבקש למחות דבר זה מספרך פן יהיה לך למוקש. והצור אשר בעמו ישראל בחר יורנו בדרך יבחר.[58]

ר' דוד התנגד לאזכור ההיתר של 'ספר התרומה' לרכוש גת בעוטה מן הנכרי. ממקורות הלכתיים אחרים בני התקופה עולה שנחלקו הדעות בדרום צרפת בשאלה זו של רכישת גת בעוטה מן

דף נה ע"ג.

52 לוי, אוסף תשובות (לעיל הערה 16), עמ' 235.

53 שם.

54 שם, עמ' 236.

55 דין 'מכניסו לקיום' ראו: בבלי, עבודה זרה עד ע"ב; סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (לעיל הערה 9), עמ' 208–223. להגדרת כלי שמכניסו לקיום אצל פוסקי דרום צרפת ראו: סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (שם), עמ' 214, הערה 23; ראב"ד, תשובות ופסקים (לעיל הערה 21), סי' ק, עמ' קסב־קסג. כוונתו של ר' דוד בן שאול שהגיגית אינה עומדת ריקה מבציר לבציר, כדי שאפשר יהיה לטעון שהיא נכשרת מדין יישון, משום שגם זמן רב לאחר הבציר הגיגית עדיין מחזיקה יין.

56 על דרכי הכשר הכלים – יישון, הגעלה וניגוב – ראו: בבלי, עבודה זרה עה ע"א; סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (שם), עמ' 224–237.

57 כלומר ר' ברוך בעל 'ספר התרומה'.

58 כ"י פריז héb. 1391, דף 142ב – 143א (חלק מהפִסקה ראו: לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ' 236).

הנכרי, ושהשיטה המקֻבלה נודעה שם בלי קשר ל׳ספר התרומה׳. בתחילת המאה השלוש עשרה שאל ר׳ יעקב בן לוי, בעל החלומות הידוע שהפנה שאלות הלכתיות שונות למלאכי השרת בשאלות חלום, אם בני נרבונה, הנוהגים היתר ברכישת גת פקוקה, נוהגים כשורה, ונענה כי ׳אין בזה שום נדנוד עבירה׳, ועם זאת ׳כל המחמיר בזה מתברך והמקיל מקילין לו חייו׳.[59] לקראת סוף אותה המאה סיפר ר׳ פרץ מקורביל ש׳בצרפת ובפרובינצא ׳נהגו לדרוך ע״י גוים׳.[60]

אף שהיתר גת בעוטה היה ידוע, מסתבר שהוא לא השפיע על הנוהג של קהילות דרום צרפת. פעילותם הכלכלית של יהודי האזור משקפת את העובדה שדווקא העמדה המחמירה, האוסרת רכישת גת דרוכה ופקוקה מן הנכרי, היא שהפכה לנחלת הכלל בדרום צרפת במהלך ימי הביניים. יהודים רבים החזיקו בכרמים משל עצמם וגידלו בהם גפנים לשימוש ביתי,[61] והם יכלו להכין יין כשר מתוך הכרמים שלהם עצמם בלי להזדקק למקורות חיצוניים. אך לפני יהודים שלא היו בעלי כרמים עמדו למעשה שתי אפשרויות – לרכוש יין מיהודי אחר או לקנות ענבים מנכרי ולדרוך אותם;[62] האפשרות לרכוש ענבים דרוכות מן הנכרי לא מומשה. כך עולה מתוך התעודות

59 ר׳ יעקב ממרוויש, שאלות ותשובות מן השמים, מהדורת ר׳ מרגליות, ירושלים תשי״ז, סי׳ ל, עמ׳ סו. השאלה נוגעת לקניית ׳משואות ענבים מן הגוים העשויות בקרנודש׳ (כנראה: corondas, מוטות. השוו: ׳שהגוים לוקחים ענבים מן הספינה ומביאין לבית ישראל בדרדורין הנקראים קורנודאש׳, ר׳ יעקב בן משה, ׳חיבור איסור והיתר׳, שיטת הקדמונים על מסכת חולין, מהדורת מ״י בלוי, ניו יורק תשמ״ט, עמ׳ קכ). על זמנו ומקומו של ר׳ יעקב בן לוי ראו: י׳ תא־שמע, ׳שאלות ותשובות מן השמים – הקובץ ותוספותיו׳, הנ״ל, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ד: ארצות המזרח, פרובנס ומאסף, ירושלים תש״ע, עמ׳ 112–129; P. Roth, ‘Responsa from Heaven: Fragments of a New Manuscript of “She᾽elot u-Teshuvot min ha-Shamayim” from Gerona’, *Materia Guidaica*, 15-16 (2010-2011), pp. 555-564

60 שו״ת מהרי״ק, ונציה רע״ט, סי׳ לב, דף לד ע״ב. ראו: סולוביצ׳יק, היין בימי הביניים (לעיל הערה 9), עמ׳ 201, הערה 117. ראו גם: ר׳ יעקב בן משה, ׳חיבור איסור והיתר׳ (לעיל, הערה 59), עמ׳ קכ: ׳ומאחר ששמענו ומצאנו כתוב שחכמים גדולים עשו מעשה להיתר, אע״פ שיש חולקים בזה, יש לנו לסמוך על המתירים לצאת בעקבותיהם וללכת אחריהם, ומעשה רב, וגדולה צפרנם של ראשונים מכרסם של אחרונים׳.

61 ראו: ספר האשכול, ב, מהדורת ח׳ אלבק, ירושלים תרצ״ח, עמ׳ 77; M. Wernham, *La communauté juive de Salon-de-Provence*, Toronto 1987, pp. 95-101; M. Toch, *The Economic History of European Jews: Late Antiquity and Early Middle Ages*, Leiden 2013, pp. 217-219. על מצב דומה באזורים סמוכים ראו: A. Blasco-Martínez, ‘La Producción y Comercialización del Vino entre los Judíos de Zaragoza (Siglo XIV)’, *Anuario de Estudios Medievales*, 19 (1989), pp. 407-410; B. Blumenkranz, ‘Cultivateurs et vignerons juifs en Bourgogne du 9e au 11e siècle’, idem, *Juifs en France: Écrits Dispersés*, Paris 1989, pp. 111-116

62 לאחר שדרך את הענבים שרכש מן הנכרי, הייתה ליהודי אפשרות להשאיר את גיגית היין אצל הנכרי לתקופת יישון ממושכת, וייתכן שכך נהגו באופן תדיר. ראו: ׳דמעשה באיש אחד, וישראל הוא, שקנה ענבי טובא מגוים […] ועֵרבן לכלי אחר שלו שיש שם ענבים אחרים רבים מהם ודרך אלו עם אלו׳ (כ״י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. Qu. 127 [נויבאואר 2343], סי׳ תתקפו, דף 143א). מחבר תשובה זו פעל במזרח לנגדוק במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. בדבריו הוא הזכיר את הכפר Uzès

הארכיוניות שמשקפות את עסקאות היין שהתבצעו בפרובנס במאה הארבע עשרה, ובהן תיעוד של עסקאות רבות שהיו מעורבים בהן יהודים, ושל רכישות רבות של ענבים דרוכות – אך אין תיעוד לעסקאות שעשו יהודים שרכשו ענבים דרוכות.[63] מסתבר שלמרות היתר גת בעוטה שרווח בצפון צרפת, ושנודע ליהודי דרום צרפת בתור אופצייה הלכתית ואף נהג למעשה בדרום לפי עדות ר' פרץ מקורביל, נמנעו יהודים לא מעטים בקהילות לנגדוק ופרובנס מהאפשרות הנוחה ובחרו בדרך הקשה וה'חלקה' מבחינה הלכתית. במקרה זה ניכר שהתנגדותו של ר' דוד בן שאול להיתר של בעלי התוספות שיקפה נאמנה את העמדה השלטת בקהילה היהודית בדרום צרפת או לכל הפחות את הנוהג בפרובנס בדורות שלאחריו במאה הארבע עשרה.

דבש

בעל החיבור כתב כי 'יין שנתערב בו מעט דבש או שאור הואיל ואינו ראוי לגבי מזבח הרי הוא כמבושל וכשכר ואינו מתנסך ומותר לשתות עם הגוי'.[64] בדברים אלה הסתמך המחבר על הרמב"ם, שפסק ב'משנה תורה' שתערובת יין ודבש אינה נאסרת בגלל מגע גוי. הרמב"ם חזר על הדברים בתשובה שהשיב, וייחס בה את ההיתר לר' יוסף אבן מיגאש, כלומר מקורו של ההיתר באנדלוסיה.[65] בתגובתו על הפסק של המחבר האנונימי סיפר ר' דוד בן שאול על אודות המפגש הראשון שלו עם יהודי ספרד, שנהגו על פי היתר הוספת הדבש:

> וזכורני כי בילדותי היו מוכרים יין בביתנו ובאים אנשים סוחרים עברים ספרדים וקנו ממנו יין ומִלאו כלים גדולים ואחר כך לקחו דבש ונתנו ממנו כזית בכל כלי וכלי. ושאלתי להם למה עשו כן ואמרו להצילו שלא יאסר עוד במגע גוי. וחרדתי על זה חרדה גדולה ואמרתי מי איפה הוא המתיר ההיתר הגדול הזה.[66] ורצתי והרציתי דברי לפני רבותי ז"ל ואמרו לי כי ה"ר משה ז"ל כתב כן, אמנם כל חכמי הארץ אוסרין דבר זה. וכן אמרו כל חכמי העיר.[67]

ואת הערים מונפליה וקרפנטרה. לעדות מאוחרת יותר ראו: שו"ת הר"ן, מהדורת א' פלדמן, ירושלים תשמ"ד, סי' מ, עמ' קסז–קסח.

63 ראו: L. Stouff, *Ravitaillement et alimentation en Provence*, Paris 1970, p. 97, וראו תמיהתה של ורנהם לנוכח ההיתר של חכמי אשכנז וצרפת: ורנהם, הקהילה היהודית (לעיל הערה 61), עמ' 99–100. בהקשר זה בולט היעדרם המוחלט של יהודים מעסקאות בתחום היין במונפליה בשנים 1293–1348. ראו: K. L. Reyerson, *Business, Banking and Finance in Medieval Montpellier*, Toronto 1985, pp. 53-54

64 כ"י פריז héb. 1391, דף 144א.

65 רמב"ם, משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות יא, י; תשובות הרמב"ם[2], ב, מהדורת י' בלאו, ירושלים תשמ"ו, סי' רסט, עמ' 515–516.

66 על פי ברר כז 33.

67 לוי, אוסף תשובות (לעיל הערה 16), עמ' 237 (כ"י פריז héb. 1391, דף 155א).

לפי התיאור של ר' דוד בן שאול, כל חכמי עירו התנגדו להיתר הדבש. אין ספק שהיו פוסקי הלכה בדרום צרפת שלא היו שותפים להתנגדות זו, ושאימצו את שיטת הרמב"ם.[68] אך ניתן למצוא עדות נוספת על התנגדות נחרצת לשיטת הרמב"ם, בדברי ר' יונה מגירונה, שהצהיר כי 'כל חכמי צרפת ואלימניאה ופרובינצה וקטלוניאה' הורו לאסור.[69] ר' יונה ור' דוד בן שאול היו שני תלמידיו הידועים של ר' שלמה מן ההר, ואפשר שהתנגדותם המשותפת לדברי הרמב"ם בשאלה זו משקפת את דעתו של רבם המשותף.

את משקלה של סיעת ר' שלמה מן ההר ותלמידיו בסוגיה זו ניתן למדוד בהשוואה בין אזורי פסיקה שונים. ספר 'משנה תורה' של הרמב"ם נודע במחוזות אשכנז וצפון צרפת בתהליך אטי וממושך, אולם בספרי ההלכה האשכנזיים שבהם הוא נזכר, פסיקתו המקלה בנושא הדבש התקבלה ללא כל התנגדות.[70] ואילו פוסקי ספרד, כדוגמת הרמב"ן, ר' שלמה בן אברהם אבן אדרת (הרשב"א) ותלמידיהם, שזיקתם לר' יונה מגירונה הייתה חזקה, הביעו התנגדות עיקשת לדעת הרמב"ם בסוגיה זו וכפרו בכוח הדבש לחסן את היין מפני מגע נכרי.[71] עמדה מחמירה זו היא שהפכה במרוצת הדורות לדעה הדומיננטית בהלכה.

68 לפוסק פרובנסלי אחר שהזכיר את פסק הרמב"ם בלי להתנגד לו ראו: 'כללי דקנקנים מנכדו של רבינו משולם', בתוך: ר' משולם ב"ר משה מבדריש, ספר ההשלמה, ג, מהדורת י' לובצקי, פריז תר"ע, עמ' 67.

69 ר' יונה כתב: 'יין שנתנו בו מעט דבש ונגע בו הגוי הרי הוא יין נסך וכן הורו כל חכמי צרפת ואלימניאה ופרובינצה וקטלוניאה ולא פקפק אחד מהם בדבר מעולם' (ר' יונה גירונדי, אגרת התשובה, קרקא שמ"ו, דרוש ב [ללא מספור דפים]). ראו גם: 'מכאן תשובה נאמנה על מה שכתב הרמב"ם ז"ל בשם חכמי המערב [...]' (חידושי תלמידי ר' יונה למסכת עבודה זרה, מהדורת צ' הכהן זשרקובסקי, ברוקלין תשט"ז, עמ' 49 [לדף ל ע"א]).

70 'מיכן הנותן דבש ביין אינו נעשה יי"נ' (ספר רוקח, סי' תפט, ירושלים תש"ך, עמ' שכד); וראו עוד: ר' אברהם ב"ר אפרים, קיצור ספר מצוות גדול, מהדורת י' הורוביץ, ירושלים תשס"ה, עמ' 208; ספר הנייר: ספר הלכות מפוסק קדמון, כולל פסקי דינים והלכות מגאונים קדמונים ומרבותינו בעלי התוספות, מהדורת ג' אפל, ירושלים תשנ"ד, הלכות יין נסך, עמ' קכב; ר' יעקב חזן מלונדרץ, ספר עץ חיים, ב, מהדורת י' ברודי, ירושלים תשכ"ד, עמ' פב. ראו גם: 'וכמדומה אני ששמעתי מפי מו' רבינו יצחק בר יהודה זצ"ל [צ"ל: רבינו יהודה בר יצחק, וכן הוא ב'סימני אור זרוע' על אתר] שבארץ מצרים ובארץ ישמעאל רגילין ליתן מעט דבש ביין ותו אין נוהגין בו יין נסך [...]' (ר' יצחק בן משה מוינה, אור זרוע, עבודה זרה, סי' קנט, מהדורת יעקב פרבשטיין, ירושלים תש"ע, ג, עמ' תרי; על ציטטה זו ראו: סולוביצ'יק, יינם [לעיל הערה 13], עמ' 119–121). ר' משה מקוצי לא הזכיר את ההיתר, אף שהתייחס למעמד יין בתוספת דבש בהקשר של הלכות קידוש (ספר מצוות גדול [לעיל, הערה 51], עשין כט, קטז ע"א). על התקבלות 'משנה תורה' בצרפת ראו: J. R. Woolf, 'Admiration and Apathy: Maimonides' Mishneh Torah in High and Late Medieval Ashkenaz', J. M. Harris (ed.), *Be'erot Yitzhak: Studies in Memory of Isadore Twersky*, Cambridge, MA 2005, pp. 427-453; J. D. Galinsky, 'The Significance of Form: R. Moses of Coucy's Reading Audience and His Sefer ha-Mizvot', *AJS Review*, 35 (2011), pp. 293-321

71 ב'כסף משנה', למשנה תורה, הלכות מאכלות אסורות יא, י, נזכרו הרמב"ן, הרשב"א, ר' אשר בן יחיאל (הרא"ש), ר' נסים בן ראובן גירונדי (הר"ן), ר' יצחק בר ששת ברפת (ריב"ש), ר' שמעון בן צמח דוראן

סתם יינם

אחת מאבני היסוד של הלכות יין נסך בימי הביניים הייתה קביעתו של רש"י 'שלא נחשדו הנוצרים לנסך'.[72] היישום העיקרי של קביעה זו היה היתר גביית חובות מנכרים באמצעות יין. אסור ליהודי ליהנות מאיסור הנאה (כגון יין שנתנסך לעבודה זרה), אך יינם של נוצרים לא נאסר ברמה כזאת משום שפוסקי ההלכה קבעו שנוצרים אינם עוסקים בניסוך יין. היתר ההנאה בסתם יינם של נוצרים (למצער באשר לגביית חובות) נהג באשכנז כבר במאה האחת עשרה, אלא שרש"י ניסח אותו מבחינה משפטית ואף מצא לו ביסוס בתשובות גאוני בבל, שפסקו שגויים בני זמנם אינם מנסכים יין לעבודה זרה.[73] על סמך הנחה זו, קבעו הגאונים, ניתן להחיל על אותם נכרים את המעמד ההלכתי של 'תינוק בן יומו', אשר על פי דברי רב בתלמוד, מגעו אוסר יין בשתייה אך לא בהנאה.[74] גם כאשר חלק ר"י הזקן על שיטת רש"י, וקבע שאין להשוות בין תינוק בן יומו, שאיננו שולט במעשיו, לבין נכרי בר דעת, הוא לא ערער על הנחת היסוד שנכרים בזמן הזה אינם מנסכים.[75]

בחיבור ההלכה האנונימי פסק המחבר בעקבות רש"י שמותר לגבות יין כתשלום חובות מן הגויים משום שאינם מנסכים. אך קביעה זו, שכאמור נעוצה במסורת פסיקה עתיקת יומין בצרפת ובאשכנז, עוררה את זעמו של ר' דוד בן שאול:

> וכתבת: 'ויש מתירין ליקח יין הגוים בחובותיהם מאחר שאין מנסכין בזמן הזה דינם כמגע תינוק גוי שמותר בהנאה אליבא דרב' ע"כ [עד כאן]. על דבר זה עמדתי מרעיד[76] ואשתומם על המראה[77] והייתי משמים ומחריד כראותי כי נכנס דבר זה בלבך וחששת[78] לכתבו ולהחזיק בו. ואחזת בטענת זה בכמה מקומות בפסקיך שאין מנסכין בזמן הזה להרוס ולפרוץ ולעקור דברי רבותינו תנאים ואמוראים וכל מה שפסקו וחִברו כל הגאונים זצ"ל. וכמה גאונים ורבנים עברו משפשטה האמונה הזאת בין הנצרים ולא הורו כן. גם זה זמן קרוב היו בארץ הזאת קדושים ורבנים גדולים הרב הקדוש ר' אברהם אב ב"ד [בית דין] והראב"ד וה"ר זרחיה ז"ל וכמה וכמה חכמים גדולים כמלאכי אלהים ולא עלה על דעתם לומר דבר זה.[79]

(תשב"ץ) ור' יונה. גם המאירי כתב על דברי הרמב"ם הללו: 'ודבר זה קולא יתרה וענין שאלמלא לא כתבוה אי אפשר לאמרה' (בית הבחירה למסכת עבודה זרה [לעיל הערה 19], עמ' 74).

72 סולוביצ'יק, יינם (לעיל הערה 13), עמ' 52–57.

73 שם, עמ' 55–57. לתשובות הגאונים ראו: שם, עמ' 55, הערה 41. ראו גם: עדיאל שרמר, 'היסטוריה, הלכה, וזהות דתית בשיח ההלכתי של חכמי אשכנז בימי הביניים' (בדפוס).

74 בבלי, עבודה זרה נז ע"א.

75 סולוביצ'יק, יינם (לעיל הערה 13), עמ' 122–125.

76 על פי דנ' י 11. 77 דנ' ח 27.

78 צ"ל: ולא חששת. 79 כ"י פריז 1391 .héb, דף 147ב.

ר׳ דוד בן שאול יצא חוצץ נגד הפסק האשכנזי־הצרפתי המקובל, והציב מולו מסורת מקומית. הוא הכיר בכך שהמסורת שהוא נאחז בה איננה עתיקת יומין כמו זו האשכנזית (׳זה זמן קרוב׳), אך טען שאין היא נופלת ממנה ביוקרתה. מייצגי ההלכה של דרום צרפת מבחינתו של ר׳ דוד היו ר׳ אברהם בן יצחק, אב בית דין נרבונה ובעל ׳ספר האשכול׳ (ראב״י אב״ד), שנפטר בשנת 1159, ובני הדור שאחריו – תלמידו ר׳ זרחיה הלוי (רז״ה, נפטר 1186) וחתנו ר׳ אברהם בן דוד (ראב״ד, נפטר 1189).[80] חכמים אלה, שתורת חכמי בבל תפסה בעולמם מקום מרכזי, הכירו כמובן את השיטה שהסתמך עליה רש״י, ושלפיה נכרים בתקופה שלאחר התלמוד אינם מנסכים יין כלל ועיקר. אך לדברי ר׳ דוד הם סברו כי יש להבחין בין המוסלמים שהכירו גאוני בבל, שאכן אין לחשוד בהם בניסוך, לבין הנוצרים, שבאשר להם החשש מוצדק.[81] לטענתו זו, הנשענת על דורות קודמים, הוסיף ר׳ דוד מרשמיו האישיים מן הנוצרים בני זמנו:

> וכי אכשור דרי שבימיהם היו הגוים מנסכין ועתה אינם מנסכים? והרי אנו רואים כי בכל יום מתחכמים לחזק אמונתם ואדוקים בטעותם. ועושים שתי וערב בידיהם על כוסם בשתיתם ועל דרכם בהליכתם בשבתם בביתם בבואם ובצאתם. אף כי שמענו מפי נאמנים שיש מהם בעת הבציר בהוציאם היין מגיגיתם שולחים ממנו בבית תועבתם לנסכו לפני ע״ז [עבודה זרה] וחוזרין ונותנין ממנו בכל חביותם לטמא יינותם.[82]

היכרותו של ר׳ דוד בן שאול עם שכניו הנוצרים שכנעה אותו שאין לתאר אותם בתור מי שאינם אדוקים באמונתם. אדרבה, אדיקותם הדתית הייתה חזקה מאוד, והיא באה לידי ביטוי בשגרת היום־יום, ובאופן ספציפי ביחס ליין. התיאור שבפי ר׳ דוד נראה אמין. המאה השלוש עשרה אכן נחשבת תקופה של התחזקות האמונה הדתית במערב אירופה.[83] ר׳ דוד התמקד בדבריו במחוות

80 לשנות פטירתם ראו: תא־שמע, ר׳ זרחיה הלוי (לעיל הערה 40), עמ׳ 7–15; א׳ דוד, ׳שריד מכרוניקה עברית׳, עלי ספר, ו–ז (תשל״ט), עמ׳ 199.

81 ׳אבל אם נצריים הם יש בהן חשש הרבה כי הם מנסכין את היין׳ (ספר האשכול [לעיל הערה 61], עמ׳ 74). לא מצאתי אמירות בנושא זה בכתבי ראב״ד ורז״ה. ייתכן שהבחנה זו משתקפת בפסק באשר למוסלמים המובא בשם ר׳ שאול בן דוד (הסימון [...] מציין כאן מילים שנמחקו מחמת הצנזורה): ׳כתב חכם אחד ר׳ שאול ב״ר דוד שבני ספרד אינן נזהרין על מגע ישמעאלים כלל. וכן כת׳ הר״ר שלמה ב״ר אברהם שאינם עובדים כלל ע״ז ואף אם הם משתחוים לצורת [...] אינן מנסכין לו ומודים שאיננו אלוה [...] ואין מפרסמין את הדבר׳ (כ״י ירושלים 8°90, דף 119ב; ראו: ש׳ אסף, תשובות הגאונים ולקוטי ספר הדין להרב ר׳ יהודה ברצלוני, ירושלים תרפ״ז, עמ׳ 68, הערה 6). ר׳ שלמה בן אברהם הוא כנראה ר׳ שלמה מן ההר, רבו של ר׳ דוד בן שאול. חכם בשם ר׳ שאול בן דוד אינו ידוע ממקום אחר, ולדעתי ייתכן שזאת טעות סופר, ושהכוונה לר׳ דוד בן שאול. על כ״י ירושלים 8°90 ראו: רוט, חכמי פרובנס (לעיל הערת כוכבית), עמ׳ 59–61.

82 כ״י פריז héb. 1391, דף 147ב (לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ׳ 239).

83 ראו: A. Vauchez, *The Laity in the Middle Ages: Religious Beliefs and Devotional Practices*, Notre Dame 1993, pp. 95-106; R. N. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c. 1214-c. 1515*, Cambridge 1997; א׳ באומגרטן, ״׳מעשה במתחסד׳ ו׳מעשה במתחסדת׳: אדיקות דתית בימי הביניים בפרספקטיבה מגדרית׳, הנ״ל, ר׳ ויינשטיין וא׳ רז־קרקוצקין (עורכים), טוב עלם: זיכרון, קהילה

הצלב שמבצעים הנוצרים לעתים תכופות, ומחווה זו מוכרת מהקשרים רבים בימי הביניים.[84] לפי מסמכי האינקוויזיציה בלנגדוק, הכופרים האלביגנזים הוקיעו את המשמעות הדתית החיובית של סימון הצלב ונמנעו מן המחווה המסמלת אותו.[85] ייתכן שבזמנו של ר' דוד בן שאול, שנים בודדות לאחר שוך מסע הצלב האלביגנזי באזור (1209–1229) והשתלטותה הרשמית של הכנסייה הקתולית על האזור, ביקשו הנוצרים המקומיים להדגיש את טוהר אמונתם הקתולית באמצעות שימוש ראוותני דווקא במחוות הצלב.[86] הדיווח ששמע ר' דוד מחבריו על אודות ניסוך היין בכנסייה בעת הבציר מבוסס ככל הנראה על טקס של ברכת הבציר בידי הבישוף. אף נכתבה ליטורגייה מיוחדת לטקס הזה, והיא נמצאת במספר ספרי תפילה מימי הביניים.[87]

פעילותם הדתית של הנוצרים באזור הייתה ידועה גם לחכמי הלכה אחרים בימי הביניים, אך הם לא יצאו ישירות נגד פסק ההלכה המקובל של רש"י וקודמיו. רבים מהם קיבלו את שיטת רש"י וסמכו עליה הלכה למעשה.[88] ר' דוד בן שאול הלך אחר ראות עיניו ודחה את ההיתר, גם כאשר ידע היטב שהציבור הרחב לא ייציית לפסיקתו.

ומגדר בחברות יהודיות בימי הביניים ובראשית העת החדשה: מאמרים לכבודו של ראובן בונפיל, ירושלים תשע"א, עמ' 68–90.

84 D. F. Johnson, 'The *Crux Usualis* as Apotropaic Weapon in Anglo-Saxon Literature', C. Karkov, S. Keefer and K. Jolly (eds.), *The Place of the Cross in Anglo-Saxon England*, Cambridge 2006, pp. 80-95; U. Lenker, 'Signifying Christ in Anglo-Saxon England: Old English Terms for the Sign of the Cross', S. Keefer, K. Jolly and C. Karkov (eds.), *Cross and Cruciform in the Anglo-Saxon World*, Morgantown, WV 2010, pp. 233-275. **ראו גם:** A. Thompson, *Cities of God: The Religion of the Italian Communes, 1125-1325*, University Park, PA 2005, p. 356

85 E. Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error*, trans. B. Bray, New York 1978, pp. 302-303; Y. Dossat, 'Les Cathares d'après les documents de l'Inquisition', *Cahiers de Fanjeaux*, 3 (1968), p. 81; Jean Duvernoy, *La religion des Cathares*, Toulouse 1976, pp. 229-231

86 **על מסע הצלב שניהלו האפיפיור ומלך צרפת נגד הכופרים בלנגדוק ראו במיוחד:** J. Strayer, *The Albigensian Crusades*, New York 1971; M. G. Pegg, *A Most Holy War: The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom*, Oxford 2008; L. W. Marvin, *The Occitan War: A Military and Political History of the Albigensian Crusade, 1209-1218*, Cambridge 2008. **לרשמיו של מסע זה בספרות היהודית בת הזמן ראו:** י' שצמילר, 'הכפירה האלביגנזית בעיני היהודים בני הזמן', ר' בונפיל, מ' בן־ששון וי' הקר (עורכים), תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי־הביניים: קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל בן־ששון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 333–352.

87 **ראו למשל:** M. Andrieu (ed.), *Le Pontifical romain au Moyen-Age*, III: *Le Pontifical de Guillaume Durand*, Vatican 1940, p. 540; 'Bishop Guillaume Durandus's List of Blessings (c. 1295)', J. Shinners (ed.), *Medieval Popular Religion, 1000-1500: A Reader*[2], Toronto 2009, pp. 290-292. **על מחוות של צלב במסגרת טקסים חקלאיים באנגליה ראו:** D. Banham, 'The Staff of Life: Cross and Blessings in Anglo-Saxon Cereal Production', **קיפר, ג'ולי וקרקוב, צלב וצליבה (לעיל הערה 84), עמ' 279–318.**

88 השוו למשל פסק זה: 'רבי' אפרים. מעשה בא לידינו בגוי כבן ט' וכבן עשר שנשמט ברזא מהחבי' ובא להציל

ביטול בשישים

בהנחה שהנוצרים בימי הביניים אכן היו עובדי עבודה זרה בפועל, לא יכול היה ר' דוד בן שאול לקבל שורה של פסקי הלכה של רבנו תם בתחום הלכות יין נסך. ביקורת קשה במיוחד מתח על שיטתו של רבנו תם שסתם יינם בטל ברוב של אחד בשישים.[89] כלשונו החריפה של ר' דוד: 'ומאד אני תמה על מי שהתיר סתם יינם בששים מאין הוציא, ודעתי לכתוב כל הראיות הסותרות את דבריו בארוכה בג"ה [בגמור ה'] אך מפני שאני עכשיו במסכתא אחרת לא יכולתי לטרוח ולכתוב'.[90]

ר' דוד הגשים את תכניתו וכתב את כל אותן ראיות נגד שיטת רבנו תם, והדברים באים בכ"י פריז מיד לאחר האיגרות.[91] עיקר טענתו של ר' דוד נגד שיטת רבנו תם הייתה שהיא מנוגדת לסוגיות התלמוד, והוא הביא שורה ארוכה של מובאות מן התלמוד המוכיחות – כל אחת לעצמה – שלא ניתן לקיים את דעתו של רבנו תם שסתם יינם בטל בשישים. בסוף דבריו הדגיש ר' דוד ששיטת רבנו תם מנוגדת גם למסורת פסיקת ההלכה בספרד ובדרום צרפת. ר' דוד ניסה לערער את האפשרות לסמוך על שיטת רבנו תם, בטענה שדבריו לא נאמרו הלכה למעשה.[92] הוא גם הזכיר את שיטת רבנו תם בנוגע לביטול חמץ בפסח – שיטה שעוררה התנגדות נחרצת כבר בימיו של רבנו תם.[93] ר' דוד אף מסר שמועה שסיפרה שרבנו תם חזר בו מפסיקתו המקלה

והניח כף ידו בחור הקנה והתרנוהו בהנאה. וסמכנו למנהג חכמי צרפת שמתירין עתה מגע גוי בהנאה לפי שאין מנסכין עתה יין לע"ז. וכן כתב ר"ש בספר תרומות ואפי' יחמירו בארץ הזאת במגע גוי הקלנו בדבר זה שהוא תינוק ואנן סהדי שאינו בקי בענין ניסוך. וע' שמגע כף שמא אינו מגע וכדי הוא ר"ש לסמוך עליו בדבר זה' (כ"י ירושלים 8°90, דף 119א). ר' אפרים זה איננו ר' אפרים מלקעת חמאד, תלמידו של הרי"ף, שחי לפני זמנם של בעלי התוספות (ראו עליו: י' שציפנסקי, רבינו אפרים: פירושים פסקים ותשובות, ירושלים תשל"ו), אלא חכם פרובנסלי בן המאה השלוש עשרה. פסק נוסף שלו מופיע בכ"י ירושלים 8°90, דף 56ב, ושם הוא התייחס לשיטותיהם של הרמב"ם והראב"ד, ומכאן שהוא חי לאחר זמנם, במאה השלוש עשרה. חטיבה זו בכ"י ירושלים 8°90 כוללת פסקים של חכמי דרום צרפת, ומכאן שגם ר' אפרים היה מאזור זה.

89 ספר הישר לרבינו תם: חלק החידושים, מהדורת ש"ש שלזינגר, ירושלים תשי"ט, סי' תעא, עמ' 282; ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה (לעיל הערה 50), הלכות יין נסך, סי' קסח, עמ' רב. ראו: סולוביצ'יק, היין בימי הביניים (לעיל הערה 9), עמ' 298, ראש הערה 86. להתנגדות נחרצת לשיטה זו מצד חכם פרובנסלי אחר ראו: ר' יעקב ממרוישׁ, שו"ת מן השמים (לעיל הערה 59), סי' לה, עמ' סח (תשובה ארוכה יותר וברורה פחות ראו: שם, סי' יז, עמ' נט). לעומת זאת שיטת בטל בשישים מובאת מתוך 'ספר התרומה' ללא התנגדות בשאלת ר' ראובן בן יצחק, גם הוא מחכמי דרום צרפת במאה השלוש עשרה. ראו: ש"א שטרן, 'כלי יין נסך', ב' זולדן (עורך), שערי הלכה, חיפה תשס"ב, עמ' ע.

90 לוי, אוסף תשובות (לעיל הערה 16), עמ' 239.

91 כ"י פריז 1391 .héb, סי' כה, דפים 151ב – 154א. הדברים נדפסים להלן בנספח למאמר.

92 לטענה דומה, שחידושיו המפליגים של רבנו תם לא נאמרו כהלכה למעשה, ראו: ר' יצחק בן משה מוינה, אור זרוע השלם – הלכות שבת ועירובין, מהדורת שלום קליין, מרכז שפירא תשס"א, ב, הלכות ערב שבת, סי' לג, עמ' קג.

93 עמנואל, תשובת רב שמואל בן עלי (לעיל הערה 1). ספר הישר, סי' תעא (ראו לעיל הערה 89), הוא המקור

בחמץ. לטענתו שיטת רבנו תם בנוגע לחמץ שרירה יותר מאשר עמדתו בביטול יין נסך, וההתנגדות הרווחת להיתר החמץ ראוי לה שתימשך גם להיתר היין. בדבריו הדגיש ר' דוד בן שאול שהתנגדותו לשיטת רבנו תם נובעת בעיקר מפשט סוגיות התלמוד, ונוסף על כך ממסורת הפסיקה המשמעותית עבורו – 'כל גאוני ספרד וכל הגאונים שהיו בארץ הזאת'.

סיכום

שאלת היחס לפסיקות ההלכה של המסורת הצרפתית והאשכנזית הייתה שאלה מרכזית בעולמם של פוסקי ההלכה בדרום צרפת במאה השלוש עשרה. העצימו את השאלה ריבוי הפסיקות החדשניות של רבנו תם ותלמידיו וחשיפה הולכת וגוברת של דרום צרפת לתרבות – היהודית והכללית – של צפון צרפת. חכמים רבים בדרום צרפת ביקשו לשלב בין ישן לחדש, בין צפון לדרום, ולקלוט את שיטות בעלי התוספות במערכת ההלכה המקומית. כך הם עשו גם באשר למשנתו ההלכתית הסדורה של הרמב"ם, שהגיעה לחופי אירופה בסוף המאה השתים עשרה וכבשה שם עד מהרה לבבות רבים. דוגמה בולטת לגישה המשלבת את מקורות ההלכה השונים יש בספרו של ר' אהרן הכהן מנרבונה 'ארחות חיים'.[94] החיבור האנונימי בהלכות יין נסך שעליו כתב ר' דוד בן שאול את ביקורתו אף הוא דוגמה מובהקת אך ידועה פחות.

ר' דוד בן שאול נחשב לקנאי בזכות פעילותו נגד הפצת 'מורה הנבוכים' של הרמב"ם בלנגדוק. במאמר זה בחנתי את דרכו בתחום ההלכה, ונמצא כי התנגדותו לגישות בהלכה שהובאו מחוץ לאזור – מצפון וממזרח – הצטרפה לקנאותו האישית והניעה אותו להטיל ספק בהנחות יסוד הלכתיות מקובלות ורווחות ולבחון אותן מחדש. הוא ערער על פסקיהם של בעלי התוספות ושל הרמב"ם והעמיד מולם את המסורות שקיבל מרבותיו, את דברי התלמוד על פי הבנתו ואת המציאות שהכיר.[95]

מסע ההתנגדות של ר' שלמה מן ההר ותלמידיו לפילוסופיה המימונית לא צלח, ודברי הרמב"ם

לשני הפסקים – הן באשר לחמץ והן באשר לסתם יינם. מסתבר שר' דוד בן שאול הכיר את שיטת רבנו תם מתוך 'ספר התרומה' בלבד, ולכן לא היה מודע לקישור שעשה רבנו תם עצמו בין הסוגיות.

94 ראו: J. D. Galinsky, 'Of Exile and Halakhah: Fourteenth-Century Spanish Halakhic Literature and the Works of the French Exiles Aaron ha-Kohen and Jeruham b. Meshulam', *Jewish History*, 22 (2008), pp. 81-96

95 אין לראות את דרכו ההלכתית כמחמירה לשם החמרה, דרך שניתן לעתים למצוא אצל פוסקים מסוימים. ראו למשל את דבריו על שמרי יין, נושא בו החמיר רבינו תם: 'תפסת בזה כדברי רבי' יעקב ז"ל והוא חומרא גדולה. ותמה גדול הוא, מי שמיקל על סתם יינן על עצמו לפי שאין מנסכין בזמן הזה, איך מחמיר כל כך על השמרים?' (כ"י פריז hébr. 1391, דף 147א; לוי, אוסף תשובות [לעיל הערה 16], עמ' 238). על פוסקים אשר מחמירים באופן שיטתי ראו בנימין בראון, 'החמרה – חמישה טיפוסים מן העת החדשה: החת"ם סופר, ר' צבי אלימלך מדינוב, ר' יוסף־יוזל הורוויץ מנובהרדוק, הגרי"ז סולובייצ'יק מבריסק, החזון איש', דיני ישראל כ–כא (תש"ס–תשס"א), עמ' 123–237.

הפכו בדרום צרפת ליסוד מוסד ביהדות. בדומה לכך גישתו ההלכתית הקיצונית של ר' דוד בן שאול, שהתנגדה לשיטות הלכה מן החוץ, ושביקשה לדבוק במסורת מקומית טהורה, לא מצאה לה ממשיכים. עם זאת דבריו הם ביטוי חד לדרכם המורכבת של פוסקי דרום צרפת במאה השלוש עשרה.

נספח
מתוך כ"י פריז, הספרייה הלאומית héb 1391
דפים 151ב – 154א

<כה> כתב בספר התרומה בשם רבנו יעקב ז"ל דסתם יינן בטל בשִׁשים ומותר בשתיה.[96] ותמה אני מאד איך עלה על דעת הרב ז"ל לומר כן. וקשיא לי עליה טובא דהא אמרי' בגמ'[97] איבעיא להו שכרו לסתם יינן מהו מי אמרינן כיין דאִסוריה חמיר כיין נסך שכרו נמי אסור או דילמ' כיון דטומאתו קיל וכו'. אלמ' פשיט' להו דסתם יינן חמיר איסוריה כאיסור יין נסך. ואם איתא דסתם יינן בטל בששים, הא לא חמיר איסוריה כיין נסך אלא כשאר איסורין הוא שהוא בטל בששים, ומאי חומריה טפי משאר איסורין דנימא דשכרו אסור יותר מבשאר איסורין.[98] ועו' קשיא לי שהרי ראינו שהחמירו חכמים באיסורי סתם יינן חומרא גדולה, דאמ' ליה[99] זיל קלוהו וקברינהו בי קברי, שלא יהנה אדם אפי' מן האפר. ועשאוהו כע"ז [כעבודה זרה] עצמה שנא' בה ולא ידבק בידך מאומה מן החרם (דב' יג 18), אפי' לזבל ממנו עם עפר אחר אפרו.[100] ואיך נוכל לומ' שאם נתערבה סאה של סתם יינן בששים של היתר שיהא מותר ליהנות ממנו ולמכרו ולֵהנות בדמיו וגם שיהא מותר לשתותו. זה תימה גדול פה קדוש איך אמר דבר זה. ועו' קשיא לי עליה דהא אפי' בשכר סתם יינן חזינן דאינו בטל בששים ואפי' במאה ואפי' להתיר בהנאה. ואיך נאמר שהיין עצמו יהא בטל בששים להתירו בשתיה, כדאמרי'[101] השוכר את הפועל ואמ' לו העבר לי מאה חביות במאה פרוטות ונמצא חבית של יין נסך ביניהן שכרו אסור. ועו' קשיא לי דאמרי'[102] נודות הגוים וקנקניהם ויין ישראל | כנוס בהן אסור בשתיה לרבנן. ומסתמ' איכא יותר משששים ביין היתר **152א** הכנוס בהן מטעם יין האסור היוצא מהן ואפי' הכי אסרו היין הכנוס בהן בשתיה. וודאי בכל כלים חכמ' מיירי אפי' לא נשתמשו בה אלא סתם יינן שהם הרוב. ועו' שלא ראינו בגמ' חילוק בהכשר כלים בין סתם יינם ליין נסך, וכיון דיין ביין צונן הוא ודאי אינו מפליט כל מה שנבלע בתוך הכלי

96 'אבל סתם יינן בטל בששים אפילו במינו כשאר איסורים' (ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה [לעיל הערה 50], הלכות יין נסך, סי' קסח, עמ' רב).

97 בבלי, עבודה זרה סב ע"ב.

98 השוו: חידושי הריטב"א: מסכת עבודה זרה, מהדורת מ' גולדשטיין, ירושלים תשל"ח, לדף סב ע"ב, עמ' שלה.

99 בבלי, עבודה זרה סב ע"ב.

100 שם: 'דלמא מזבלי בהו'.

101 שם, סה ע"א.

102 משנה, עבודה זרה ב, ד (כדעת חכמים).

מיין האסור שעמד בו. וליכא למימ׳[103] הכא בדידיה משערינ׳ כיון דאינו רותח כדפרי׳, הילכ׳ ודאי איכא יותר מששים, ואפי׳ הכי אסור בשתיה משום דיין ביין אסור במשהו ואפי׳ בסתם יינן. ועו׳ קשיא לי דהא דאמרי׳ בנודות הגוים[104] ר״ג[105] אומ׳ אסור לעשות מהן שטיחין לחמור, ומפר׳ רבא היינו טעמא שמא[106] יבקע הנוד וילך ויתפרנו על גבי נודו. ומדפרי׳ מינה בגמ׳ וחזינן דרבא דהוא בתרא מתרץ לה אלמ׳ הלכת׳ היא. וחייש רבא שמא יבקע נודו וילך ויתפרנו על גבי נודו, ואפי׳ יתפרנו מאי הוי והא מה שנבלע בחתיכה אחת באותו נוד אסור דבר מועט הוא וודאי איכא יותר מששים ביין היתר שהוא בנוד הכשר שתפורה בו אותה חתכה שהיתה מנוד האסור, וכל שכן דכיון דעשאו כבר שטיח לחמור טעמו עבר ורוחו נמר. וכן בנודות הגוים וקנקניהם, אם עמדו קצת השנה נגובין כבר הלך טעמן ואין בהן כח לתת טעם ליין ישראל הכנוס בהן ואם יכניסו בהם מים לא יקבלו מהם טעם ואם יקבלו לא יהיה אלא שישתנה טעמם לפגם, אפילו הכי אסרינן יין הכנוס בהן. אלמ׳ לא אזלינ׳ לנותן טעם דהיינו ששים אלא אפי׳ במשהו אסרינ׳ ולא קפדינ׳ בטעם. ועו׳ קשיא לי לדבריו ממתניתין[107] דנוטל את המשפך, דאותו עכבת יין ודאי סתם יינן הוא דקת׳[108]

152ב ומדד לתוך צלוחיתו של נכרי סתמא. וכשמודד ישראל יינו באותו משפך שיש בו ו עכבת יין אסור, ודאי כששופך את היין המותר מן המדה על אותו עכבת יין יש יותר מששים מיין ההיתר על אותו עכבת יין שאינו אלא טפה היכא[109] טופח לבד ואפי׳ הכי אסבר׳ ליה. ועו׳ קשיא לי על דבריו מיהא דאמרינן בסוף השוכר[110] אמ׳ רב נחמן הלכה למעשה יין נסך יין ביין אסור חבית בחבית מותר סתם יינן אפי׳ יין ביין מותר. ואסור ומותר דקאמ׳ לענין מכירה קא׳ דיין נסך אסור כֻּלו בהנאה ולא אמרי׳ ביה[111] יִמָּכר חוץ מדמי יין נסך שבו. וסתם יינן אפי׳ יין ביין מותר בהנאה וימכר חוץ מדמי יין נסך שבו אבל בשתיה אסור. ודייקנא מינה סתם יינן דומיא דיין נסך, מה יין נסך יין ביין אפי׳ במשהו אסור בהנאה סתם יינן נמי יין ביין אפי׳ במשהו אסור בשתיה ומותר בהנאה. וגם זאת ראיה ברורה לכל מודה על האמת והולך בדרך ישרה. ועו׳ קשיא לי ההיא[112] דהחזיר גרגותני לגת דמשמע מינה בהדיא דיין ביין אוסר במשהו אפי׳ בסתם יינן ודוחין אותה ואומרין[113] דרב הונא ס״ל [סבירא ליה] כרב דאמ׳ מין במינו במשהו בכל איסורין שבתורה ולית׳ הלכת׳ כְּוָתֵיה.[114] ועו׳

103 על פי בבלי, חולין צז ע״ב.
104 בבלי, עבודה זרה לב ע״א.
105 כך בכ״י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Rab. 15, דף 28ב. בדפוס: ׳רשב״ג׳ (וכן תוקן בכ״י ניו יורק בגיליון).
106 כ״י ניו יורק Rab 15, שם: ׳הכא הינו טעמ׳ גזרה שמא׳. בדפוס: ׳גזירה שמא׳.
107 משנה, עבודה זרה ה, ז.
108 שם.
109 אולי צ״ל: הויא.
110 בבלי, עבודה זרה עד ע״א.
111 על פי משנה, עבודה זרה ה, י.
112 בבלי, עבודה זרה נו ע״ב.
113 תוספות שם, ד״ה ׳אבל אם החזיר׳.
114 ראו: חידושי הריטב״א (לעיל הערה 98), לדף נו ע״ב, ד״ה ׳אמר רב הונא׳, עמ׳ רפח.

קשיא לי על דבריו מיהא דאגרדמים[115] שטעם מן הכוס והחזירו לחבית ואסרוהו ואמאי והא איכא יותר מששים. והתם ודאי סתם יינן הוא דהא לא אסרינן ליה אלא מחמת טעימתו. וזאת הקושיא מצאתי בספר התרומה[116] שמקשה אותה לרבי' יעקב ומחזק אותה מדתנינן בסיפא דברייתא[117] שטִפת יין אסורה ואוסרת בכל שהו. וזאת ודאי קושיא גדולה ומפורשת מאד ולית נגר בר נגר דיפרוקינה. והם דחקו[118] דהא מני ר' יהודה דאמ'[119] מין במינו לא בטיל. וזה אינו, חדא דמשום סברא חדשה שלא מצאנו לה שורש לא במשנה ולא בבריתא ולא בגמ' ולא[120] דחקינן ומוקמינ' ברית' שהיא הלכה פסוקה ביחידאה. ועו' דאם איתא דאליבא ו דר' יהודה אתניא, הוא ליה למימ' **153א** בהדיא דמין במינו במשהו כר' יהודה דאמ' לא בטיל, ואמאי תנא מפני שטפת יין אסורה ואוסרת בכל שהו. אלא ודאי דוקא ביין קאמ' ומשום חומרא דיין נסך דסתם יינן כיין נסך הוא דיין ביין אוסר במשהו. ועו' דכיון שהרב מחלק בין דאוריתא דהיינו יין נסך לדרבנן דהיינו סתם יינן, הכי נמי מצינן למימר לר' יהודה דכי א"ר [אמר ר'] יהודה מין במינו בטיל ה"מ [הני מילי] בדאוריתא אבל בדרבנן בטיל, וא"כ [ואם כן] הא דאגרדמים כמאן אתיא. ולאו דחויי קא מדחינא אלא ראיה מייתינא דר' יהודה ס"ל דמין במינו בטל בדרבנן דאמרי' בפ' גיד הנשה[121] ר' יהודה אומ' ציר שיעורו קרוב למאתים ורמינן עלה והא"ר [והא אמר ר'] יהודה מין במינו לא בטיל ומשני שאני ציר דזיעה בעלמא הוא, ולא אסיר אלא מדרבנן ואע"ג [ואף על גב] דמין במינו הוא ס"ל לר' יהודה דבטיל. ועד כאן לא בעינ' מאתים אלא משום קיוהא דאית ביה דיהיב טעמא טפי, אבל במילתא אחריתי בטיל היכא דליכ' טעמ'. אלמ' ס"ל לר' יהודה דמין במינו בטיל דרבנן ולא מצית לאוקומה להא דאגרדמים אליביה ומשום טעמ' דמין במינו לא בטיל כדכתיבנא אלא ודאי אליבא דדברי הכל היא כדכתיבנא. ואפי' ר' יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו[122] דכל איסורין שבתורה בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם דהיינו ששים הא קאמרי' חוץ מטבל ויין נסך, דטעונין במשהו שלא במינן בנותן טעם. והם דחקו בזה ואמרו בזה[123] ואמרו[124] דהא יין נסך מיין נסך גמור הוא דק"א [דקא אמר] שהוא אסור מן התורה אבל סתם יינן דלא אסר אלא מדרבנן הרי הוא כשאר איסורין ובטל בששים. וגם זה דוחק גדול ואין לומר כן, חדא דסתם יינן נמי יין נסך מיקרי בכלא מסכתא ואפי' מגע תינוק בן יומו קורא יין נסך.[125] וכן[126] יין נסך שנפל על גבי ענבים וכו' ונשתברו חביות של יין נסך על גביהן

115 בבלי, עבודה זרה שם נח ע"א.
116 ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה (לעיל הערה 50), הלכות יין נסך, סי' קסח, עמ' רג.
117 תוספתא, עבודה זרה ז, ו (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 471); בבלי, עבודה זרה נח ע"א.
118 ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה (לעיל הערה 50), הלכות יין נסך, סי' קסח, עמ' רג.
119 בבלי, יבמות פב ע"א; חולין ק ע"א ועוד.
120 צ"ל: לא.
121 בבלי, חולין צט ע"ב.
122 בבלי, עבודה זרה עג ע"ב.
123 'ואמרו בזה' – מילים אלה מיותרות.
124 ר' ברוך ב"ר יצחק, ספר התרומה (לעיל הערה 50), הלכות יין נסך, סי' קסח, עמ' רג, בשם רבנו תם.
125 בבלי, עבודה זרה נז ע"א.
126 משנה, עבודה זרה ה, ב.

וכו׳. ישראל[127] ששלח להם נכרי חבית של יין נסך בשכרן וכו׳. כְּלהו בין ביין נסך בין בסתם יינן
153ב אחד הוא הדין והכל בכלל יין נסך, וכן בכלא מסכתא. ועוד דאי משום דסתם ׀ יינן דרבנן, אטו
בטבל נמי דקא׳ במשהו בטבל דרבנן מי לא אזלינן במשהו והא אמרינ׳[128] כל דבר שיש לו מתירין
אפי׳ בדרבנן לא בטיל, הילכ׳ כי היכי דטבל אפי׳ בטבל דרבנן אוסר במשהו הכי נמי ביין נסך אפי׳
בסתם יינן דרבנן אוסר במשהו דכל דתקון רבנן כעין דאוריתא תקון[129] כדכתיבנא. וכן מתני׳
דקתני[130] יין נסך אסור ואוסר בכל שהו, סתמא איתאמרא בין ביין נסך בין בסתם יינן שהכל נקרא
יין נסך. והכא נמי דחקו ואמרו[131] דהאי יין נסך יין נסך גמור קאמ׳ ולא סתם יינן ודייקינ׳ לה
מדקתני דומיא דמים במים מה מים דודאי נתנסכו אף יין דודאי נתנסך. והא ליתא דמים לא אשכחן
בהו איסורא בסתמן אלא בפירוש אבל יין דסתמו אסור סתמו נמי בכלל יין נסך הוא כמו שאמרו
דאיסוריה חמור כיין נסך. וכן[132] כל פלוגת׳ דאביי ורבא בחמרא לגו חלא וחמרא חדתא בעינבי
וחלא דחמרא, כלהו סתמא איתאמראן בין ביין נסך בין בסתם יינן. וכל מחולק[133] ביניהן עליו
להביא ראיה וכל המשנה ידו על התחתונה דאשנויי לא סמכינן וכל שכן באיסורי ע״ז. והיכא
דאיתמר חילוק בין יין נסך לסתם יינן איתמר, היכא דלא איתמר לית לן רשותא למימר מדעתין,
ולא אשכחן חלוק ביניהו אלא לענין טומאה[134] דיין נסך מטמאה טומאה חמורה בכזית וסתם יינן
מטמא טומאת משקין ברביעית ואע״פ [ואף על פי] שהקלו על טומאתו מכל מקום גזרו עליו טומאה
שלא לחלק ביניהם לגמרי. ולענין תערובתו גם כן חלקו ביניהן במקצת דיין נסך אוסר בתערובתו
אפי׳ במשהו בהנאה, ובסתם יינן אמרינ׳[135] ימכר כלו לגוים חוץ מדמי יין נסך שבו. אבל בשתיה
לא מצינו בו היתר כלל. ובשכר סתם יינן הוא דאיבעיא להו מפני שהוא חומרא גדולה שלא מצינו
כן בשאר איסורין, אבל בשאר דברים הוא פשיט׳ להו דאיסורן שוה. ובשכרו נמי נמנו וגמרו
154א דאסורן שוה דכל דתקון דרבנן כעין דאוריתא תקון. ולא מצינו בשום מקום באיסור ׀ יין נסך
דניזיל בנותן טעם אלא במין שאינו מינו בלבד, ובמין במינו היכא דאיכא נמי מין שאינו מינו
בהדייהו דאמרי׳[136] סלק את מינו כמי שאינו. אבל היכא דליכא אלא מין ומינו בלבד אפי׳ במשהו
אוסר בשתיה, דהא לא אשכח בה היתירא אלא[137] בנפל שם קיתון של מים ומשום סלק ואם איתי

127 שם ה, ז.
128 בבלי, ביצה ד ע״א.
129 בבלי, פסחים ל ע״ב ועוד.
130 משנה, עבודה זרה ה, ח.
131 תוספות לבבלי, עבודה זרה עג ע״א, ד״ה ׳יין ביין׳. ראו חידושי הרמב״ן: למסכת עבודה זרה, מהדורת ח״ד שעוועל, ירושלים תש״ל, לדף עג ע״א, עמ׳ שמו–שמז; חידושי הריטב״א (לעיל הערה 98), לדף עג ע״א, עמ׳ תיח–תיט; רבנו נסים, פירוש אלפסי, עבודה זרה, דף לה ע״א, ד״ה ׳מתני׳׳.
132 בבלי, עבודה זרה סו ע״א.
133 צ״ל: מחלק.
134 בבלי, עבודה זרה ל ע״ב–לא ע״א.
135 משנה, עבודה זרה ה, י.
136 בבלי, מנחות כג ע״א; חולין ק ע״ב.
137 בבלי, עבודה זרה עג ע״א.

דבלא מים איכא היתירא בששים בסתם יינן, מימר הוא אמ׳. וכיון שלא ראינו שום רמז בגמ׳ שיהא סיוע לדברי רבנו יעקב ז״ל וסברא דנפשיה הוא דהוה ומצאנו דברים רבים מפורשים בגמ׳ סותרים דבריו וכל גאוני ספרד[138] וכל הגאונים שהיו בארץ הזאת[139] חולקים עליו בזה, דסוגיין כותייהו בכל ענין בין באיסור והיתר בין בדינין ולא כרבני צרפת ז״ל. על כן אין לנו להקל ולהורות כדבריו. ולבי אומ׳ לי שהרב ז״ל עצמו לא ללמוד ממנה הלכה למעשה אמרה. וכבר שמענו שהיה אומ׳ גם כן בחמץ בפסח שבטל בששים[140] ואחר כך שמענו באמת שחזר בו,[141] ואע״פ שהיה סמך לדבריו בחמץ בפסח יותר מסתם יינן, דר׳ יוחנן קאמ׳ בפירוש[142] חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו בנותן טעם וקימ׳ לן[143] כר׳ יוחנן בשאר איסורין, ואעפ״כ חזר בו משום חומרא דחמץ. כ״ש [כל שכן] בסתם יינן שלא מצינו תנא ואמורא שיאמר כן, ולא עוד אלא שמצינו כמה דברים בגמ׳ שסותרין דבריו כמו שכתבנו. ואי משום דחמץ בפסח דאורית׳ וסתם יינן כרבנן, הא תערובת חמץ במין במינו נמי, כיון דאיכא רובא, דרבנן הוא דמדאוריתא חד בתרי בטיל. על כן אמרתי כי מעולם לא החזיק בדבר זה ולא הורה כן הלכה למעשה. ומפני שראיתי כי בספר התרומה טורח לקיים דבריו על כן הארכתי לכתוב בזה מה שנראה לי. וירא אלהים יחוש לעצמו ויהי אלהיו עמו. נאֻם הכותב דוד בר שאול צלע״י.[144]

138 רמב״ם, משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות טז, כט.

139 ראו לעיל, הערה 90; ראב״ד, תשובות ופסקים (לעיל הערה 21), סימן רח, עמ׳ רנב.

140 רבנו תם, ספר הישר (לעיל, הערה 89); תוספות לבבלי, פסחים ל ע״א, ד״ה ׳אמר רבא׳; עמנואל, תשובת רב שמואל בן עלי (לעיל הערה 1), עמ׳ 94.

141 תוספות (שם): ׳ובחמץ בפסח לא עשה ר״ת מעשה׳.

142 בבלי, פסחים כט ע״ב.

143 בבלי, ביצה ד ע״ב.

144 לוי הציע לפענח ראשי תיבות אלה בתור ׳צדיק לעולם יחיה׳. ראו: I. Levi, ‘Un recueil de consultations inédites de rabbins de la France méridionale’, *Revue des Études Juives*, 43 (1901), p. 250, n. 1